

A LEGSÖTÉTEBB EURÓPA

(VÁNDORLÁSOK ALBÁNIÁBAN)

IRTA

BÁRÓ NOPCSA FERENC dr.

ÉSZAK-ALBÁNIA TÉRKÉPÉVEL

BUDAPEST 1911

AZ UTAZÁSOK KÖNYVTÁRA KIADÁSA

I. VÁRFOK-UTCA 14

915338

~~78985~~
VÁROSI ÉRTÉK
FELVÉTEL
BUDAPEST.

ELŐSZÓ.

A szerző Európa fegyveres nagy gyermekeinek nevezi az albánokat. Ez a máskülönben találó jellemzés elárulja már jóakarátát, amellyel e kezdetleges nép és ország iránt viseltetik. A gyermeket nem bélyegezzük rossznak rosszasaágáért. A gyermeki kegyetlenség nem gonoszság. Nyugodtan várjuk be, amíg e természetadta ősi vonások enyhíteni fogja az ismeretekből fakadó megértés. A civilizáció feladata, hogy a megértés magaslatáról megbocsáttassa velünk a civilizálatlanság minden gyarlóságát. Nopcsa Ferenc báró erről a magaslatról tekint alá „kiválasztott népére“ a legsötétebb Európa lakóira.

Kétségtelen és dicséretreméltó elfogulatlansággal gyűjti egybe és veti mérlegbe az albán nép jó és rossz vonásait. Az olvasó dolga, hogy leolvassa e mérlegből az ítéletet. A szerző perspektívájából tekintve, bármily meglepő is, súlyosabb az erények serpenyője.

Albánia, az óriási Török-birodalomnak ez a szélső nyugati tartozéka, több okból is reászolgált arra a „diszítő“ jelzőre, amellyel Stanley illetve első ízben Közép-Afrika *legsötétebb* vadonait. A „legsötétebb Európa“ — ez a vádnak is beillő meghatározás — leleplezi nemcsak az ott uralkodó középkori állapotokat, hanem egyuttal erről az országról való fogyatékos ismereteinket.

Hajlandó vagyok az utóbbiért is jórészt az albánokat vonni felelősségre. A kutatók, akik nem riadtak vissza a távol világrészekben rájuk váró veszedelmektől és fáradalomaktól, bizonyára nem minden ok nélkül fáztak Európa fegyveres nagy gyermekeitől. E gyermekies népnek hirdedt vendégszeretete, amelynek az etikája a vendég lepuffantását *csak azután* engedi meg, amikor elhagyja

a házigazda hajlékát — ez a primitív vendégszeretet elbájolhatja talán a romantikára hajló kedélyeket, de aligha fog bárkit is az ország tanulmányozására csábítani.

Nopcsa Ferenc báró előítélet nélkül lépte át e rosszhirű ország határait. Az igazi explorátor rátermettségével és finom tapintatával hamarosan megtalálta az utat a nép lelkületéhez. Vándorlásai közben módjában volt színről-szinre megismerkednie az országban uralkodó viszonyokkal, a nép életével, gondolkodásával, szokásaival.

Szines nyelven megírt munkája a kitűnő megfigyelő gazdag tapasztalatairól tanuskodik. Nopcsa Ferenc bárónak köszönhetjük ezidő szerint az albánságnak legjobb és legszemléltetőbb jellemzését.

Budapest, 1911 március.

Halász Gyula.

ELSŐ FEJEZET.

Albánia rossz híre. — Nyelv. — Történelem. — Szokásjog. — Eskütársak. — Vérdíj. — Vérboszú. — Vendégszeretet. — Fegyverszünet.

Ha meggondoljuk, hogy Észak-Albánia nincsen távolabb a turistáktól látogatott dalmát partoktól, mint Esztergom Budapesttől, valóban csodálkoznunk kell rajta, hogy mind a mai napig oly kevés utazó fordult meg ennek az országnak a hegyvidékén.

A kényelem hiánya és az ország rossz híre visszatérésre késztetik a legtöbb utazót. Való igaz, hogy Albánia nem nyújt valami sok kényelmet az utazónak, — ezen nincs is mit szépítgetni — de viszont bajosan sikerülne bebizonyítani bárkinek is, hogy *veszedelmesebb* az utazás Albániában, mint egy esti séta egyik-másik európai nagyváros külső részeiben.

Mint mindenütt, úgy természetesen Albániában is érhetik az utazót apró, váratlan események, amelyek esetleg kellemetlen következkésekkel járnak — ez azonban nem ennek a földnek a különlegessége. Ellenkezőleg: az ilyen kiszámíthatatlan kellemetlenségek sokkal ritkábban fordulnak elő itten, mint más országokban. Aki tud kissé alkalmazkodni a nép gondolkodásmódjához, néhány jó szóval többre jut Albániában, mint akárhol másutt Európában. Azok a „személyesen átélt rablókalandok“, amelyekről észak-albániai utazók regélnek, leginkább ezeknek az esetlenségéből erednek.

Első sorban Kral Ágoston scutari-i és Bornemissza Gyula báró durazzo-i osztrák-magyar konzul, továbbá Kraus és Edl al-konzul támogatásának köszönhetem, hogy megvalósíthattam régi tervemet s megkezdhettem 1905 november havában félévig tartó gyalog-vándorlásomat Észak-Albánia hegyvidékén, amelyet keresztül-kasul bejártam minden irányban, csupán bennszülöttek kíséretében.

Az említetteken kívül fáradhatatlanul támogatott az észak-albániai katolikus papság, nem egyszer adván bizonyosságát a híressé vált albán vendégszeretnek.

Valóban elmondhatom, hogy a katolikus lakosságú albán hegyvidéken mindenütt ragaszkodó, igaz jó barátokra találtam.

Jezoli-tól Merturi-ig, Spači-tól Bugjoni-ig, Oroši-ban, Šala-ban, Šoši-ban és Gimaj-ban, mindenfelé, jóllehet szegény és kevésbé művelt, de feltétlenül tisztességes, vendégszerető, derült kedélyű, megbízható és igen értelmes emberekkel ismerkedtem meg. Ma is szívesen emlékszem rájuk s ha ennek a tanulmányoknak szűkre szabott tere megengedné s más tekintetek nem tartanának vissza, szeretném névszerint felsorolni számos barátomat és ismerősömet.

Noha a szakférfiak tisztában vannak már vele, hogy az albánok az indo-germán nyelvcsaládhoz tartoznak s mint a régi illirek leszármazói egyáltalában nincsenek rokonságban a szláv népfajokkal, a laikus körökben általános mégis az a felfogás, hogy az albán lakosság valami szláv népcsoporthoz tartozik. Pedig az albán nyelvben előforduló szláv szavak mit sem bizonyítanak, épp oly kevésbé, mintha ugyanezen az alapon a magyar-szláv rokonságra akarnánk következtetni.

Az általam bejárt területen, ahol az albán nyelvnek *gég* nyelvjárását beszélnek, összevéve három főbb dialektus otthonos: a *scutari*-i, a *malcija madhe*-i (a Drin-től északra eső vidéki) és a *merdita*-i dialektus. A bennszülött albán azonban meg tudja különböztetni az alessioit is a scutariitól.

Saját nyelvükön *šcüptar*-oknak nevezik magukat az albánok. *Šcüp* sasnak felel meg albán nyelven, nevük tehát *a sas fiát* jelenti.

Az arbanita név, amelyből aztán lassanként kialakult az albán elnevezés, előfordul már az ó-görög klasszikusok írásaiban. Arnauták-nak pedig az oszmánok nevezték az albánokat.¹⁾

Bajban vannak az albánok — a grammatikától eltekintve is — nyelvük helyesírásával. És ennek több oka is van. Először az, hogy sok, nagyon sok, sőt igen sok az analfabéta, másodsor — és ez még fontosabb — az a körülmény, hogy az írni-olvasni tudók se jutottak egységes megállapodásra a hangzókban gazdag albán nyelv ama betűinek írásmódjára vonatkozólag, amelyek nincsenek meg a latin abc-ben. Annyi különféle ortográfia használatos manapság ebben a kicsiny országban, hogy még a püsztá számukat is bajos megállapítani. És az eltérés olyan tetemes, hogy akárhány képzett írástudó albán már nem is érti meg más honfitársainak az írását. Nincs messze az idő, hogy többféle lesz az ortográfia, mint ahány olvasni tudó lakója van Albániának.

¹⁾ Ismeretes, hogy a Balkán-félszigeten szigorú különbséget kell tenni a mohamedánus hitre tért törzsek és a hódító oszmánok között. A *mohamedán* kifejezést alkalmazzuk tehát mindazokra, akik Mohamed hitét követik, az *oszmán* nevet pedig a bevándorolt hódítókra. *Ottoman*-nak nevezzük az ez idő szerint ottoman fennhatóság alatt élő összes alattvalókat.

A partikularizmus, amely ebben a kérdésben is nyilvánul, természetesen általánosabb jellegű, mint első pillanatra gondolnók; alapvonása ez az albánság jellemének.

Általánosan ismeretes a harcias, zavargó s már a rómaiak idejében egyetlen illir törzseknek a története, valamint tudjuk azt is, hogy a népvándorlás lezajlása után az albánok viszálykodása tette lehetővé a nagy szláv birodalom megnövekedését, el egészen az Adriáig.

Csak a szerb birodalom összeomlása és az oszmán előnyomulás idejében mutatkozik határozottabb vonás az albánok történetében, de ez is csak egyetlen kiváló egyéniségnek az érdeme, aki reányomta jellemének bélyegét a történelem eme korszakára. Skanderbégnek minden személyes befolyását fel kellett használnia, hogy sikerüljön neki Albánia egyes részeit annyira-mennyire egyesíteni. Az elért eredmények azonban teljesen méltók ahhoz a kitünő fajhoz, amellyel kivívta azokat. Ha valamely hegyi népnek hősieles ellenállásáról kerül szó egy erősebb és fejlődése javában levő hatalommal szemben: mindig az elsők között fog említettetni az albánoknak és vezérüknek, Kastriota Györgynek a neve.

Kastriota György, népiesen Skanderbég, aki huszonegy esztendő-t töltött a harcmezőn, a hadvezérek ama ritka alakjai közé tartozik, akik halálukig nem ismerték a vereséget. Hunyadi Jánossal való szövetsége révén nem jelentéktelen szerep jutott neki s vele Albániának a magyar történelemben. Skanderbég halála után Albánia belső villongások következtében visszasülyedt előbbi kisserű állásába.

Skanderbégben mintegy testet ölt az egész albánság, egyesítve látjuk benne az albánok minden kiválóságát és

csaknem minden hibáját. Azt hihetnők tehát, hogy éppen az ő egyénisége volt alkalmas arra, hogy mindenütt nemzeti hősvé váljék az albánoknak. Ez azonban nem így történt. Nemzeti hőssé a katolikus albánok a nálánál sokkalta kisebb Lek¹⁾ Dukadžint emelték. Oroši és az albániai Alpok lánca között nincsen rom, amelyről ne regélné a nép, hogy az egykor Lek Dukadžin vára volt. Két helyütt pedig, Čelza és Bliništi közelében néhány lapos kősziklát „Lek Dukadžin asztalá“-nak neveznek. Igazi emlékét azonban ennek a férfiúnak a Kanun Lek Dukadžinit (Lek Dukadžin törvénygyűjteménye) őrzi.

Kanun Lek Dukadžinitnek nevezik a Drin és Oroši között lakó albánság szokásjogát. A Kanun Lek Dukadžinit, abban az alakjában, amelyben a hegyi nép követi, középkorias nyomokat visel magán. Jellemzi egyebeken kívül, hogy benne elismert intézményekként szerepel az eskütársi bizonyítás,²⁾ a vérboszú és a bündíj útján való kiegyezés. Merditában pl. ezerkétszáz korona az engesztelési díj, amely a meggyilkolt legközelebbi rokonának jár, ha valamely különben vérboszút kívánó esetet, mondjuk gyilkosságot, békés úton intéznek el. Természetes, hogy az ügyek illetén rendezésének előfeltétele az, hogy a megbántott

¹⁾ Lek = Sándor.

²⁾ Nálunk egészen a 17. század végéig szerepel ez az intézmény, sőt bizonyos alakjában még a 18. században is találkozunk vele. Lényege az, hogy az eskütársak (coniuratores) nem tudomás alapján esküsznek, hanem csak azért, mert bíznak a fél becsületességében. Strausz szerint Albániában megfelelő tanúk nem létében a a bíróság a peres félen kívül ennek a családtagjaiból, rokonaiból vagy ismerőseiből többeket felszólít az eskü letételére s ha ezek közül csak egy is megtagadja ezt, elítélik az illetőt s esküjét hamisnak tekintik. Az alperes azonban maga választhatja eskütársait. Az eskütársak száma az ügy fontosságától függ. (Szerk.)

fél hajlandó legyen a békés megoldásra s lemondjon a vérboszúról — ami ritkán szokott előfordulni. A Drintől északra eső vidéken az ezerkétszáz koronán felül egyéb díjak is fizetendők még a törzsfőknek s más többé-kevésbé illetékes személyeknek. Gyakran maguk a meggyilkolt rokonai is többet követelnek.

A Merditától délre lakó lurja- és kthela-beliek ezzel szemben kiválnak avval, hogy nem ismerik a vérdíj intézményét. Ezek vagy vérboszúval torolják meg a sérelmeket, vagy nagylelkűen, fizetség nélkül megbocsátanak. Az is jellemzi továbbá ezeket a törzseket, hogy a gyilkosságba keveredett bűnöst nem kényszerítik reá, mint egyebütt, hogy elhagyja a törzs lakóhelyét s vagyonát feláldozza, hanem visszavonul a gyilkos, többnyire egész életére, toronyszerű lakóházába, a kulába s onnan dacol üldözőivel. Ilyen esetekben az albán felfogás szerint a sohasem büntethető női családtagok feladata, hogy a nekik különben kijutó munkákon kívül is minden teendőről gondoskodjanak, így pl. elvégezzék a bevásárlást a bazárban, sőt hogy még a földeket is megmunkálják.

Ha kimerészkedik is a kthelai törzshöz tartozó gjaksur¹⁾ — a vérboszútól fenyegetett — egyszer-más-szor kulájából, ez csakis titokban avagy nagyszámu fedezet mellett történik. Miután a vérboszú nem okvetlenül a gyilkos halálát kívánja, hanem tökéletes megtorlásnak tekintetik az is, ha megölik a gyilkossal egy házban lakó valamelyik közeli férfi-rokont, gyakran megesik, hogy olyanok szenvednek a rokon bűne miatt, akik abban semmiképpen sem részesek.

Ršeniben például ott jártamkor bizonyos B.-re nem

¹⁾ Gjak = vér.

kevesebb mint három család leselkedett, hogy boszút álljon rajta fitestvérének a viselt dolgai miatt. Ez az ember, mint ők kifejezik, háromszoros „vérben van“ (vérboszú alatt áll) s midőn egyszer elhagytam vendégszerető kuláját és el akart engem kísérni, öt tagból álló fegyveres fedezetre volt szüksége. Még így is, mint valami harci meneteléskor, a legnagyobb óvatossággal kellett eljárnia kirándulásában. Esetleges találkozás B. valamelyik ellenségével, valószínűleg nem éppen épületes eredményeket idézett volna fel. Sajátságos, hogy B. ily körülmények között sem vesztette el jókedvét, sőt egyre-másra faragta az élceket, mintha csak hozzá szokott volna ehhez az életmódhoz. Miután B. háromszoros vérboszú alatt áll, családjának három férfi tagja kell hogy áldozatul essék; a megtorlás csak akkor lesz teljes.

Egyébként B. testvérbátyja is úgy halt bele kapott sebébe hosszas sinylődés után; másik fivérét is megsebesítették egy alkalommal és atyja meg nagyatyja is erőszakos halállal multak ki. Ezek után nem lett volna nehéz megjósolnom, hogy milyen vég vár B.-re, de ő maga is tisztában volt vele s mégis mindent, még életét is kockára tette, pusztán azért, hogy engem, vendégét, félóránnyira elkísérjen. A vendégszeretnek és az előzékenységnek az erényét éppen Albániában oly mértékben gyakorolják, hogy sehol a világon túl nem tesznek rajta.

A Malcija Madhe kerületben és a puka-i hét törzs vidékén még a vérboszú is meghajol a vendégszeretet törvénye előtt s a gyilkos magának az üldözőjének a házában is élvezi a vendégszeretet minden kiváltságát. Észak-Albániában megbotránkozást keltene, ha valaki nem fogadna be a házába egy gjaksurt, vagy pedig

ajtót mutatna neki, miután bebocsátotta. A vendégszeretet illetően tiszteletben tartása mellett meri még Baldacci „a hegyek törvényé“-nek egyik pontja gyanánt idézni, hogy „chi nasconde un assassino . . . paghera 3000 piastre di multa“. ¹⁾ Ennél durvábban már valóban nem bizonyíthatná be senki tökéletes tájékozatlanságát a belső-albániai viszonyokban.

Hadd említsek itt fel még egy-két jellemző esetet a vendégszeretetre vonatkozólag. Bizonyos N. megtudta, hogy őt két tesvér különböző okok miatt halálra keresi. Be akarva bizonyítani, hogy nem fél az ellenségeitől, egy barátja kíséretében elment az egyiknek a házába vacsorára, hogy azután a másik testvérnél töltsse az éjszakát. Amíg ott időzött az ellenséges házakban, nem bánthatták őt üldözői, mert vendégük volt s mint ilyen szent és sérthetetlen. Mihelyt azonban másnap eltávozott tőlük, ellenségeinek házigazdai tiszte megszűnt, rája lestek s célba vették. Kísérője súlyosan megsebesült, N.-et azonban elhibázták s ennek sikerült Mannlicher-karabélyával mindkét ellenfelét ártalmatlanná tenni.

Curajban szemtanúja voltam egy jelenetnek, amint az üldöző ²⁾ későbbi áldozatának a házában kávézott s a házigazda olyan barátságos volt hozzá, mintha misem történt volna közöttük. Sőt meghívta, maradjon nála estélire. Mindazonáltal a vérboszú csak ideiglenesen szünetelt köztük.

Bugjoniban hasonló esetnek voltam tanuja. Ungrejben egy hirtelen bekövetkezett, véres megtorlást kívánó eset alkalmával az én jelenlétem miatt néhány órára

¹⁾ Aki gyilkost rejteget magánál, 3000 piaszter birságot fizet.

²⁾ Az üldözőt, vagy megtorlót Albániában zoti gjakut-nak (a vér urának) nevezik.

elhalasztották a vérboszút. Távozásomkor a házigazda fivére elkísért, amint azt előtte való este, mikor még semmi se történt, megígérte. Alig pergett azonban le egy óra az én eltávozásom után, már hallottuk kíséremmel egy magaslatról az előre sejtett lövöldözést, amely lenn a völgyben mihamar valóságos ütközetté fejlődött. Némely lövésnek élesebb dörrenéséből, ami kivált a Martini-fegyver tompa durrogásából, megtudta kísérem, hogy testvére is részt vesz a harcban Mannlicher-karabélyával. Kérdésemet, vajjon nem kívánczik-e vissza a völgybe, hogy segítségére legyen fivérének, meglepetésemre azzal a megjegyzéssel vágta el, hogy ő megígérte nekem, hogy elkísér Veljába. Csak szemének rövid felvillanása árulta el titkos vágyát és gondolatát.

Az, hogy a testvér meggyilkolásáért vérdíjat szabad elfogadni, ellenben a vendég megöletése kivétel nélkül csakis vérboszúval torolható meg, természetes következménye a vendéggel szemben való tiszteletnek és becsülésnek. Mikor egyszer valaki Bliništiben (Merditában) megölte a vendégét, saját testvérének a vezetésével az egész falu boszút állott rajta. A törzs törvényei szerint agyonlőtték.

A vendégszeretet szabályainak ez a szigorú betartása s az az oltalom, (*bessa*), amit élvez a vendég, amíg a legközelebbi házba betér, természetesen nagy mértékben megkönnyíti az idegennek az utazást Észak-Albániában.

Csak ottan válik nehezzé az út, ahol két ellenséges törzs között hiányzik a *bessa*, vagyis nincsen közöttük egyezsége alapuló viszony — vagy azért, mert a megkötött *bessa* magától érvényét veszítette, vagy pedig, mert azt bármiféle okból felfüggesztették. Szerencsére

kevés törzs van, amely ily ellenséges viszonyban volna egymással; ilyenek mégis a *šala*-i és a *nikaj*-i törzs és részben a *beriša*-i és a *bugjoni*-i. *Merdita* és *Škreli* is hasonló viszonyban vannak, noha nem szomszédosak.

Mikoriban Šala-ban jártam, lehetetlen volt átlépni a *šala*-*nikaj*-i határt. A *bessa* — a fegyverszünet — lejárt s így a *šala*-belit *Nikaj*ban és a *nikaj*iakat Šala-ban halálos ellenségnek tekintették. Egy-egy ellenfél megöletését győzelmi lakomával ünnepelték. Még csak az az oltalom is fel volt függesztve — az út *bessája* — amit közös megegyezés alapján élvez az az utas, aki a Čafa Nermajs-on át vivő utat használja. Ennek következtében én erre az útra csak a *šala*-i lelkész társaságában vállalkozhattam. Visszafelé egy *šala*-i lakodalmi menethez csatlakoztam, amelynek szabad elvonulását a *nikaj*iak kivételes *bessával* biztosították.

MÁSODIK FEJEZET.

Fegyverek. — Fegyvercsempészet. — Sebkezelés. — Halandóság. — Gyilkosságok. — Az albán ház. — A kula. — A prizreni erősség. — Kőhidak. — Romok.

Abban az országban, ahol ilyen társadalmi viszonyok uralkodnak, igen természetes, hogy az önvédelemnek s az önvédelem eszközének, a fegyvernek fontos szerepe jut.

Nem nagyon rég ideje egyik török kormányzó felszólította a kerületéhez tartozó nikaji törzset, hogy tegye le a fegyvert. Ez azonnal késznek nyilatkozott erre, feltéve, hogy a scutari-i vilajetbe eső Šalát rábirják hasonló lépésre. Ez a felelet meglehetősen emlékeztet a nemzetközi béke-kongresszusokon elhangzó kijelentésekre.

Albániában, Európa fegyvertárában, minden képzelhető lövőfegyver képviselve van. Főfegyvere az albánságnak a Martini-puska, amelynek két típusával találkozunk: a hosszú-csővű, külföldről hozott valódi Martini-fegyverrel, az. u. n. *kacator*-ral és a rövid-csővű belföldi utánzattal, valami karabélyfélével, amelyet *hut Djakovs* nak neveznek.¹⁾

Legdrágábban vásárolják Albániában a török gyalogságnak kereskedésbe ritkán kerülő Mauser-fegyverét. Megadnak érte 450 koronát is. Ennek a lövedéke lapos pályát fut be. Átütő képessége nagy, keresztül hatol a

¹⁾ Djakova városáról

golyó a fából való fődözeken, például fatörzseken stb. ; harmadik előnye, hogy meglehetősen könnyű hozzávalótöltésekre szert tenni Djakovában. A Mannlicher-karabély, amelyet Magyarországon és Ausztriában 90 koronáért árusítanak, szintén nehezen szerezhető meg, csempészett áruként, Albániában. Mindamellet jóval olcsóbb, mint a Mauser-fegyver. Ára 140 és 160 korona között ingadozik. Viszonylagos olcsóságát részben a töltények hiánya, részben pedig az magyarázza meg, hogy a gyutacsok újból való beleillesztése ebbe a fegyverbe meglehetősen komplikált kezelést igényel.

A kacatorral nincsen efféle baj. A Martini-töltényekből könnyű eltávolítani a kilőtt gyutacsokat egy vaspálcika segítségével s az újakat pusztá kézzel könnyűszerrel be lehet nyomni a töltény nyílásába. Puskapor és ólom mindenütt kapható. Golyó-öntő formákat szürke zsírkből főleg Kušneni környékén készítenek. Mnega vidékéről pedig igen szép fegyveragyak kerülnek forgalomba. A kacator ára 120 korona körül jár.

Nincs ily hirük már, mint az említetteknek, a Grass- és a Tover-féle fegyvereknek, továbbá a Werndl-karabélynak. Ezt az utóbbit *kapakli*-nak nevezik. Ára igen csekély, nem rúg többre 20 koronánál.

A belföldi Martini-fegyvereket igen lágy vasból készítik s ezért hamar tönkre mennek; kapható is egyegy 20—30 koronáért. A Martini-fegyver gyártásának központja Djakova és Tetovo. Itten még az amerikai szabadalmi jegyet is utánozzák. Tetovoban jártankor körülbelül száz embert foglalkoztatott a fegyver-gyártás.

Egy új fajta, nagyon tetszetős fegyver-minta került forgalomba nemrégiben Djakovából. Ez a modell abban áll, hogy a Mauser-féle csövet a Martini-fegyver zává-

zatával szerelik fel. Az ehhez szükséges technikai műveletek Djakovában hajtatnak végre s ugyanott „lövik be” az új fegyvereket. Ma még azonban ez a fegyver nem terjedt el szélesebb körben.

Inkább mint ritkaságoknak és családi ereklyéknek van jelentősége azoknak a régi szépművű kovácspuskáknak, amelyek néha aránylag rendkívül drága árakon kelnek el.

A Nyugat-Európában legújabban bevezetett különféle Mannlicher- és Mauser-modellek, aminő pl. a Mannlicher-Schönauer, eddigelé nem terjedtek még el ország-szerte. Tud azonban már róluk a lakosság, sőt azt is tudja, hogy manapság a precíziós fegyverekre távcsövet alkalmaznak. De arról, hogy miképpen készül a félig-meddig tűrhető juh-sajt, halvány sejtelmük sincs még az albánoknak.

A pisztolyok közül túlnyomó a Gasser-féle hadi revolver és ennek montenegroi alakja. Képviselve van azonban minden egyéb típus is, a kovás pisztolytól egészen az önműködő Mauser- és Browning-féle pisztolyig.

Egy Mannlicher-töltény ára körülbelül 37 fillér, a Martini-féle átlag felébe kerül. Az albánok hamarosan rájöttek, hogy a Mannlicher-töltény, ha felső részét levágják, pompásan beleillik a Gasser-féle revolver závarzatába.

Mindmáig nem bírtam kideríteni, honnan fedezi Albánia tetemes puszkapor-szükségletét¹⁾. Csak annyit sikerült megtudnom, hogy Matjá-ban egyebek között puszkapor-malmok is vannak. A szükséges salétromot

¹⁾ Egy ízben, úgy hallottam, a török hatóságok feltartóztattak egy olasz Puglia-gőzöst, nagy arányokban űzött fegyvercsempészet miatt.

természetesen be kell hogy csempésszék és pedig Olaszországból. Ha a matjai gyárakban fogytán van a salétrom, tekintet nélkül a következményekre, kevesebb salétrommal készítik el a puskaport. Ennek aztán az az eredménye, hogy lassabban ég el a por, a golyó hatása gyengébb s a dörrenés kevésbé éles; a fegyver ilyenkor tulajdonosának szégyenére *bú* hanggal sül el, nem úgy, mint rendesen, amikor *tak* hangot ad. (Pedig az albánok így jelölik a fegyver dörrenését, nem úgy, mint mi a bumm szóval.)

Mellékesen legyen megemlítve, hogy egy száraz barlangban — az ország békéje érdekében nem akarom közelebről megjelölni — amelyben eső idején juhok és kecskék húzódnak meg, igen gazdag salétrom-tartalmú földet találtam, amelyet technikailag értékesíteni lehetne. Ez a salétrom ott szerves anyagok terméke.

Mint sok kezdetleges műveltségű népnek, de a közép-európaiaknak is — példa rá a tarack-durrogatás és az üdvlövés — nagy gyönyörűséget szerez az albánoknak a lövöldözés. Alkalmat szolgáltat erre minden nagyobb ünnepnap, a legtöbb családi esemény, avagy csak egy-egy szertartásosabb látogatás is. A lakodalmi meneteket országszerte üdvlövésekkel fogadják s a búcsuzást is ünnepélyesebbnek tartják, ha lövöldözéssel kísérik. Amikor a merdítaiak apátja karácsony napján és Szent-Sándor ünnepén megáldja a térdelő híveket az Orošiban őrzött ereklyékkel, a megáldottak anélkül, hogy csak fel is kelnének, azonnal lövésekkel válaszolnak.

Egy-egy falusi céllövés rendezése, vagy éppen díj kitűzése elegendő, hogy az egész lakosságot fellelkesítse. Több tiszteletet és népszerűséget szerez bárkinek is, ha jól ért a fegyverekhez s főleg ha jól lő, mint akármiféle

tudományos képzettség, beleértve az írást és olvasást is. A fegyverek ünnepélyes alkalmakkor való használatából következik, hogy a lövés jó ballisztikai hatásán kívül súlyt helyeznek arra is, hogy nagyot szóljon a puska. Az a különben gyerekes kérdés, amit gyakran hallottam, hogy „aztán durran-e legalább nagyot az a puska?” — bizonyos jelentőséget nyer ily módon.

Egy epizód, amelynek tanúja voltam, legjobban megvilágítja, mennyire mennek az albánok a jó fegyver szeretetében. N., aki a rajai törzsfőnökök színe előtt első lövésre célba talált, elragadtatásában megcsókolta a kitűnő fegyvert.

Azt kellene hinnünk ezek után, hogy a fegyverekhez értő albánok kitűnő lövők is egyúttal. Ez azonban nincs így. Ámbár célba elég jól lőnek s kivált Orošiban egészen jó lövési eredményeket értek el ott jártamkor — mihelyt komoly az eset s arról van szó, hogy valakit lelőjjenek, hihetetlenül sokat hibáznak. Ha valamely össze-tűzéskor az első golyó nem talál, vagy a sokkalta gyengébb ellenfélnek valamiképpen el nem vágják a visszavonuló útját, körülbelül biztosra vehetjük, hogy az egészből nem lesz egyéb töltés-pocséklásnál.

Naplómból hadd idézzem itt a következőket:

1905 november végén. Ütközet Brašta és Toplana között. Állítólag 80 lövés esett. Senki sem sebesült meg.

1906 február végén. 8—10 lövés Orošiban. Nem sebesült meg senki.

1906 március közepén. 15-nél több lövés Kalivači mellett. Sebesült nincs.

1906 március végén. Több lövés (10-en felül) Ungrej környékén. Sebesült nincs.

Ellentétben ezekkel lássuk a következő adatokat:

1904 november végén. Éjszakai támadás egy plantii ház ellen. A házigazda megöletett.

1906 március. Egy ibaljai házban éjjel meglőtték a házi gazdát.

1906 március közepén. Ungrejben egy fiú az első lövésre súlyos sebet kapott.

1906 március végén. Kačinariban egy ifjú elesett a legelső lövésre.

Sebkezelést kétszer volt alkalmam látni Albániában. Az első esetben az ágyék-tájon kapott veszedelmes, súlyos lőtt sebről volt szó. A másik eset egy tekintélyes katolikus emberrel esett meg, aki rozsdás szegbe lépett. A kezelés mind a két esetben oly sajátságos volt, hogy nem lesz érdektelen róla külön megemlékeznünk. A lőtt seb gyógyítása nem azzal kezdődött, hogy kimosták a sebet, hanem puha juh-sajtot tettek rá, hogy elállítsák a vérzést. A további eljárást magam nem láttam, de úgy tudom, hogy a sebesült lázba esett, később azonban gyógyult.

P. megsérült lábának tragikomikus kezelését elejétől végig megfigyeltem. Az első orvosi segély, amiben P.-t részesítették, abban állt, hogy a sebhelyet olajjal többszörösen bedörzsölték és parázssal megpörkölték. Este a sebesült maga elővett egy kis darab ürüfaggyút s szurokfenyő lángja fölé tartotta, hogy megolvassza s a sebre csepegtesse. A faggyú igen kicsi volt s a szurokfenyő forgácsa lobogva égett. P. megégette az ujjait s az olvadt faggyú rácsepegett a lábára. Mindenhova jutott belőle, csak a sebre nem. Végre aztán, amikor alaposan összeégette a sarkát, bokáját s az ujjait, egy csepp elérte a megsérült helyet a talpon s ezzel a sebkezelés arra a napra befejeződött. Másnap megismételte az egész eljárást,

harmadnap ugyancsak, s a negyedik napon szerencsésen felgyógyult.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a belső bajokat — ha lehet — még nagyobb tudatlansággal gyógyítják. Országszerte el van terjedve a talizmánok, kegyes mondásokkal teleírt papiros-darabok használata. Ez a papoknak egyik főfoglalkozása. Annak az elvnek az alapján aztán, hogy, „ha nem használ, nem is árt“, sok esetben mohamedánok is magukra aggatják ezeket a bibliai mondásokkal ellátott, bűvös szereket. A Malcija Madhe vidékén elterjedt az a babona, hogy az április végén vásárolt orvosságnak valami különös csodatevő ereje van.

Miután járványok idején a betegek elkülönítésére még csak nem is gondolnak, hihetetlen módon dühöng a tifusz, a fekete himlő és az influenza. Ujabban a Malcija vidékén egy ragályos nemi betegség is befészkelte magát. Másrészt viszont kezdik már az albánok elismerni a tehénből vett himlő beoltásának a hasznosságát.

A halandóság a férfi-lakosságban évről-évre a következő számokat mutatja az általam összeállított bővebb statisztika alapján, 16 éven keresztül (1890—1905). Ezerre: 95, 128, 124, 70, 72, 74, 77, 66, 57, 49, 52, 56, 50, 52, 83, 126. Évi átlagban 77.

Sok utazó állította azt, hogy Albániában a férfi lakosság 30—50%-a esik áldozatul erőszakos halálneveknek, vagyis gyilkosságnak, miután az öngyilkosság úgyszólván teljességgel ismeretlen. Sőt Barbarich az ő kevéssé ajánlható könyvében annyira elveti a sulykot, hogy 70%-ot említ Merditára vonatkozólag. Indokoltnak látom ennél fogva, hogy közöljek itt néhány pontosabb statisztikai adatot. A felnőtt férfi-lakoságból gyilkosság

következtében hal meg, az összes halálesetek százalékában kifejezve :

Toplana	42	Pedhana	20
Špači	32	Škreli	18
Nerfandina	28	Komana	17
Šala	26	Kortpula	17
Kačinari	25	Bulgeri	14
Nikaj	23	Kalmeti	13
Šoši	25	Manatia	13
Kažnjeti	24	Ršeni	13
Dusmana	23	Bliništi	12
Šnjerć	23	Mnela	11
Orosi	21	Velja	9
Vigu	21	Kiri	8
Mazarek	20	Krüëzez	8
		Šmija	5

Toplaná-t illeti a szomorú dicsőség, hogy élére került ennek a kimutatásnak. A gyilkosságok óriási száma már a környékbeli törzseknek is felöltik s szólásmóddá vált köztük : „úgy gyilkolják egymást rakásra, mint Toplaná-ban,“ vagy pedig : „Toplaná-ban úgy öldösik az embert, mint a disznót.“ Az egész vidékre átlagul körülbelül 19°/_o kerül ki.

Az életbiztonság hiánya, ami kifejezésre jut ezekben a számokban, visszatükröződik az albán házak építésmódjában is. A hegyek között nincs olyan falu, amelynek a házai egymás mellett volnának. Az egyes házakat gyakran kis dombokon emelik s többnyire puska-lövésnyire esnek egymástól vagy legalább is egy-egy kisebb birtok közepére építik azokat. Csak ritkán láttam a hegyvidéken házakat, amelyek csupán hajításnyira voltak szétszórva.

Legszívesebben persze kőből építik házaikat. Merdita keleti részeiben azonban, továbbá a Malizi és Krabi-hegyen, ahol nagyobb kiterjedésű tölgyerdők vannak, szegényebb nép egy része faházakban lakik. A tető mindenütt kőlapokból vagy cserépből való, csak Thethi-ben fedik a házaikat a hó miatt még a legjobb módban élők s méteres fadarabokkal, amelyekből meredek tetőt rónak össze s ezt kövekkel terhelik meg. Ilyen tetőt csak Dugopljana mellett láttam még Sjenica közelében, ahol szintén igen sok hó esik. Általában kiválnak a thethi-beliek a többi malsor-ok (hegyi lakók) közül tetszetősebb famunkáikkal, fafaragásukkal és általában szorgalmukkal. A kő-tetőzet előnye albán felfogás szerint az, hogy nem hatol rajta keresztül a lövés.

Kiválólag a jobbmódú férfiak lakóháza a kőből épült, toronyszerű kula. Ez rendszeren több emeletes, ablakai kicsinyek és kivétel nélkül ablaktáblákkal záródnak. A bejárat gyakran az első emelet magasságában van. A ház belsejében minden emeleten rendszeren csak egy szoba van. A szobában a félig befalazott kémény mellett szinte mindig találunk egy fürkét, amelyben a kávé-edényeket tartják.

Butoratról különben alig lehet szó. A Malcija Madhe vidék házaiban néhány csinos, nem ritkán faragásokkal ékesített félkörös széket találunk s nem hiányzik a legszegényebb házból sem egy-két alacsony, háromlábú ülőke. A világítást szurokfenyő-forgács szolgáltatja, amelyet vasrostélyra, kőre vagy valami vaslappal bevont fadarabra helyeznek. Csak a gazdagabbak használnak apró, szabadon égő, füstölő béli kőolaj-lámpákat. A nagy ebédlő asztalt csak éppen az étkezések előtt hozzák be. Az asztal kerek s egészen alacsony, legfeljebb húsz centi-

méter magas. A nők lakosztálya és az istállók többnyire a kulán kívül vannak.

Ettől a lakás-típustól lényegesen elüt a szegényebbeknek a háza. Ez földszintes és egyetlen szobából áll, vagy pedig rőzsefonadékkal félig-meddig elválasztott két helyiségből. Az ilyen házakban a tűzhely a szoba közepén foglal helyet s egy fedél alatt lakik ember és állat.

Jaj az utazónak, aki véletlenül két kakasra akad egy ily házban s azoknak éjjel eszükbe jut rákezdeni a kukorékolást a tyúkok gyönyörködtetésére. Az efféléből olykor szenvedélyes éjszakai hangverseny támad.

Ha több helyiség van a házban, a vendéget vagy külön szobában szállásolják el, vagy pedig vele alszik a házigazda egyik rokona, esetleg maga a gazda. Úgy látszik, a vendég jelenléte a ház urát is oltalmazza némiképpen a támadások ellen. Elbeszéltek nekem egy esetet, hogy a házba behatoló gyilkosok legelőbb is világot gyújtottak, hogy meggyőződjenek róla, nincs-e vendég a házban s csak azután fogtak hozzá kegyetlen munkájukhoz. Vérboszúról volt szó. Az alvó házigazdáról előbb lerántották a takarót s aztán mind a négyen közvetlen közelből rásütötték Martini-fegyvereiket az alvó ember mellére. — A jól épített kulákon kívül Észak-Albániában alig van épület, amely különös említést érdemelne.

A prizreni, nyilvánvalólag a középkor elejéről származó erősség érdekes annyiban, hogy noha félig romokban hever, helyőrség lakik benne és még a legutóbbi, 1904. évi zavargások alkalmával is nem éppen jelentéktelen szerepe volt. Belőle ugyanis nem kevesebb mint nyolcvan lövést tettek az akkoriban Prizren ellen támadó ljumaiakra. Egyébként a fellegvár ágyui, éppúgy, mint a scutarii és alessioi fellegvár ágyui, ma már csupán üdv-

lövésre szolgálnak. A prizreni fellegvár szita módjára átlukgatott déli kapuja sok elkeseredett küzdelemről, és a ljumaiaknak a kormány csapataival szemben való meghiusult támadásáról tanuskodik.

Még érdekesebb építmény az észak-albániai citadelláknál két izlésesen épült nagy hid, amelyek merész ívben fogják át a Drint Brut mellett. A nép „vezir hidjá“-nak (ura vezirit) nevezi őket. Hasonló modorban épültek ezek, mint az ismeretes mostari hid s más efféle építményei a Balkán-félsziget nyugati részeinek, de felülmúlják valamennyit nagyságukkal, építésük merészségével és könnyedségével. Csak két sor kocka-kő fogja be a húsz méternél magasabb íveket. A kőből való hidtest az ívek hajlásait követi hullámos vonalban.

Szemben ezekkel a nagyobb szabású építményekkel, kisebb jelentőségűek Észak-Albániának középkori templomromjai. A szoborművek, amelyekkel helyenkint találkozunk, durvák és esetlenek s nincsen csakis történelmi érdekességük. Még leginkább Snkol-Satit (Mazarek mellett), Šnjerć (Šoši közelében), Šurdha (a Drin mellett) Šnjerć (Toplana mellett) és Kiša Vargut (Nikaj közelében) templomai érdemelnek említést, minthogy ezeken a helyeken nagyobb romok találhatóak, míg másutt már csak omladékrakások vagy facsoportok utalnak az ottan álló egykori épületekre. Elterjedt az a hiedelem, hogy vétkes dolog a templomok körül nőtt fákat levágni, s ezért a legtöbb templom-romot tölgyligetek vagy facsoportok övezik. Az albán hegyvidék újabb templomai közül csak az oroši-i apátsági templomot említem meg, amely bástyaszerű előrészen emelkedik. A bástyafalnak, lakóháznak és templomnak ügyes elrendezése igen kedvessé s a távolból festői hatásúvá varázsolja az épületet.

HARMADIK FEJEZET.

Eletmód. — Az albán ételek. — Étkezési szokások. — Ruházat. —
Hajviselet. — Vallási viszonyok. — Az albán nevek.

Albán házban az idegennek nem a férgek csapása okozza a legérzékenyebb kellemetlenséget, hanem a bel-földi konyha. Egyik-másik étel, mint például a tejben főtt tojás nem éppen rossz s igen tápláló, mások ellenben, mondjuk az avas vajban puhított, de sohasem teljesen megömlesztett sajt már kevésbé elviselhető a hozzá nem szokott inyű embernek. Sajátságos, hogy a legtöbb albán étellel hamar jóllakik az ember; nem lehet belőlük sokat enni. Fő tápláléka az albánságnak a tengeri s a kenyeret is csaknem kizárólag durván darált tengeri-lisztből sütik. A puliszka-szerű tésztát beleteszik egy csaknem vörösizzásig hevített lapos, kerek cseréptálba és befedik öblös vasfedővel, amelyre parazsat raknak. Néhány perc múlva készen van a savanyítatlan kenyér. Cseréptál híjján a tűzhelyen félrehárítják a parazsat s odaborítják a tésztát. A kenyéren és az említett ételeken kívül ősz idején elég gyakran kerül asztalukra a füstölt sertéshús. Szent-Miklós ünnepén, amelyet gyertya gyújtással és egy ürü levágásával ünnepelnek meg, csaknem minden házban találkozik ürühús s az év nagyobb részében lehet vízzel hígított aludt tejet vagy megerjedt tejet kapni. Télen át kap az ember besózott marhahúst vagy tyúkot, tavasszal pedig a leg-

kényesebb inyencnek is kitünően izlene egy teljességében nyárson sütött kecske-gida gyenge pecsenyéje.

Közönséges étkezések alkalmával a hús rendszeren hiányzik az asztalról.

Miután Észak-Albánia katolikus vidékein bőjt idején semmit se fogyasztanak, ami melegvérű állattól származik, s így nem kerül az asztalra semmiféle alakban sem zsir, tej, vaj vagy tojás, nagyon meg van nehezítve az utazás adventkor és a nagybőjt alatt.

Étkezéskor a földre szórt szénára, harasztra vagy leterített takaróra ülnek, mert asztaluk igen alacsony. Ha a házigazda nagyon ki akarja tüntetni a vendéget, minden ételből — beleértve a kenyeret is — két annyit rak eléje, mint a többieknek. Szokásban van, hogy egyik-másik jobb falatból megkinálja a vendég a lakomán részt nem vevő gyermekeket vagy a házigazda valamelyik atyjafiát.

Rendszeren közös tálból esznek valamennyien. Néha az idegennek és a papnak külön tálalnak.

A kés és a villa ismeretlen s mindenki az ujjával eszik, vagy segítségül veszi, amennyire lehet, a kanalat. Ez az evőeszköz gyakran puszpángfából készül.

Az illendőség úgy kívánja, hogy a közös tálba csak a jobb kezével nyúljon az ember.

Aki beérte az evéssel, visszavonul kissé az asztaltól és ledörzsöli az ujjaira ragadt ételmaradékot. Mikor egyszer, nem ismerve még ezt a szokást, étkezés elején találtam dörzsölgetni a kezemet, hogy megmelengessem az ujjaimat, a házigazda egészen megütközve fordult hozzám, hogy miért nem eszem többet. Feleletem és annak kézzel fogható bebizonyítása, hogy egyáltalában nincs szándékom cserben hagyni az ételt, felderítette az

egész társaságot. Étkezés előtt és után mindenki megmossa a kezét.

Ennyit a voltaképpeni étkezésről. Ez a leírás azonban nem lenne teljes, ha meg nem emlékeznénk az étkezéseket megelőző dőzsölésről.

Alljon bár az ebéd kenyérből és avas vajban rántott sajtból, az albán tökéletesen beéri vele, ha ihat előtte elégséges raki-t (törkölyt vagy szilvapálinkát). Ha azonban hiányzik a szükséges mennyiségű szesz, a legbőségesebb lakomára is könnyen kimondja, hogy „rossz volt, hiszen még csak elég rakit sem kaptunk“.

A raki-ivást Malcijában azzal kezdik meg, hogy a házigazda a tűzbe önti az első pohár italt. Merditában nincs meg ez a szokás s egyébként is kevesebb szer-tartásossággal kötik össze a pálinkázást Merditában és Kthelában, mint északabbra.

Ha csupa katolikus ül az asztalnál, az ivást a házigazda ezzel a mondással vezeti be: „Dicsértessék a Jézus Krisztus“, mire valamennyi jelenlevő ezt válaszolja: „mindörökké“. Feltétlenül hasonló módon kezdi meg a poharazást a többi katolikus is. Ehhez a mondáshoz Malcijában hosszú felköszöntő mondásokat fűznek, amikre előre megszabott szólammal szokás válaszolni. Ezek hol a házigazdát, hol a jelenlevők valamelyikét illetik. Kthelában csak annyit mondanak: „per t'mir“ (egészségére), amire ezt felelik: „baft mir“ (egészségedre váljék). Az órahosszat tartó poharazást azzal fejezik be, hogy a legelőkelőbb vendég poharát az összes jelenlevők s a házigazda jótétére, egészségére és vagyona szaporítására üríti. Erre még egyszer körben jár a pohár s aztán kéri az ételeket. Az elmaradhatatlan rövid asztali imát vagy a raki-ivás előtt, vagy pedig az étkezés előtt

mondják el. Az evés után való ima nincs oly általánosan elterjedve.

A raki-ivás alatt szomjúságot keltő és étvágygerjesztő(?) dolgokat köröznék, így pl. : savanyú-káposztát sóval meghintett sajtot, sós ugorkát, hagymát, fokhagymát, pirított májat, továbbá még almát, birsalmát, mogyorót és diót. Ezeket a mellékétkeket albán nyelven mezé-nek nevezik s gyakran ezt jobban élvezi az idegen mint magát a tulajdonképpeni étkezést, főleg olyankor, amikor jó sok fokhagymát vagy hagymát tálalnak s rájön az idegen, hogy ez a két eledel, elégséges mennyiségben fogyasztva diadalmaskodik minden más ételnek a rossz ízén.

Ha nem volna olyan figyelmes az a mód, ahogyan a szegény albán hegyvidéki paraszt igyekszik a legjobbat nyújtani amije csak van, tartózkodás nélkül kifakadhatnánk az albán konyha ellen. Az a barátságosság és szeretetreméltóság azonban, amivel kínálja nekünk a házigazda a legrosszabb ételeket is, eleve el kell hogy némítson minden panaszt. Nagy ridegségre vallana, ha valaki ilyen esetben nem tudná magát rászáni, hogy ne az élvezett jót (illetve rosszat) tekintse, hanem vesse mérlegbe a házigazda jó törekvését. Nem emlékezhetem például meghatottság nélkül arra az esetre, amely velem Merturi-ban történt. Kísérőm valamiképpen megtudta, hogy én reggel szivesebben iszom tejeskávét, mint az ő hazájukban szokásos feketét. Amint másnap felébredek, nem feketekávéval kínálnak meg, mint rendesen, hanem nagy gőzölgő fatálat tesznek élém lapos fakanállal — s a tálban legnagyobb csodálkozásomra tejeskávé volt, a merturi-beliek előtt egyébként teljesen ismeretlen ital. Házigazdámnak nagy örömet szerzett, hogy teljesíthette

titkos kivánságomat. Más alkalommal egy egész ismeretlen klemen-i emberhez tértem be rövid időre egyik délután. Gazdám jókora nagy tál aludt tejjel kínált meg, amit fenéig kiittam s csak azután tudtam meg véletlenül, hogy ő ezzel a saját vacsoráját áldozta fel a vendégszeretetnek.

Amily szegényes a táplálkozásuk, éppoly szerény a viseletük is. Nem ritka eset, hogy felső ruháját a puszta testén viseli az albán. De ha nem rína le róla a szegénység, rendkívül festőinek mondhatnók az albánok ruházatát. Még így is látunk néha a férfiakon rájuk illő tetszetős öltözetet. Mindazonáltal a hegyek közt élő paraszt — ellentétben a városiakkal — nem sokat ad a szép ruhára. Sőt Lurjában egyenesen azt tartják választékosnak és férfiasnak, ha mentől szennyesebb ruhában jár valaki. Ibaljában az, aki hosszabb *perčen*-t (hajfürtöt) hord a többinél s a hétköznapi életben jobban vagy tisztaságosabban ruházkodik, már pusztán ez által arszlán és nőbarát hírébe keveredik. Az asszonyok részéről is egyébként egy dalból ítélve, abban nyilvánul a kitüntetés, hogy új ruhákat varrnak kedveltjöknek. A Sednicáról szóló énekben azt éneklük, hogy:

„Édes anyám jobban szeret téged,
Minden héten új ruhát varr néked...“

Az a lokális patriotizmus, amit az utak rosszasága, meg a bajos közlekedés segítenek elő, megnyilatkozik a ruházat sokféle helyi változatában is.

Legfontosabb, soha nem hiányzó darabja az albánok ruházatának ketségtelenül a *rüip*, a töltésekkel teletüzdelt öv. Öltözetük különben rendesen testhez álló durva szövésű fehér gyapju-nadrágból s fehér ujjasból áll

Amazt Scutari, Merdita, és Dukadžin vidékén *tšakšir*-nak, Djakovában *tirš*-nek nevezik, kabátjuknak pedig *džamadan* a neve. Mind a kettőt helybeli izlés szerint fekete paszománnyal varrják ki különbözőképpen, ami egyszersmind azt is mutatja, hogy melyik törzshöz tartozik a viselője. A džamadan alatt inget, fölötte pedig többnyire fekete, rövid ujjú vastag gyapjúból való mellény-alakú ruhadarabot, *džurdin*-t, viselnek hátul lelógó rojtokkal szegélyezett borítással. Általában hordanak továbbá pamutból való alsó nadrágot. A bocskor és egy félgömb alakú fehér nemez-sapka egészíti ki ruházatukat.

Az egyes vidékek ruházkodását elég jól meg lehet különböztetni s úgy nagyjában hatféle eltérő viselettípust állapíthatunk meg. Ezek:

1. a merdita-kthela-i.
2. a dukadžin-i (a puka-i hét törzs viselete, a thači-i kivételével).
3. a djakova-i (a merturi- és a thači-beliek viselete).
4. a malcija madhe-i (Nikaj, Šala, Šoši, Salca, Toplana és Dušmana).
5. a scutari-i síkság viselete (ez egészen Šala, Šoši és Dušmana határáig, Boga vidékéig terjed északon).
6. A klemen-iek viseletének a típusa.

Természetes, hogy ezek között a viselet-típusok között nem lehet éles határt vonnunk, annyira, hogy az idegen eleinte nem is tud különbséget tenni az albánok ruházatában, amelyben csak zavaros összevisszaságot lát. Idővel azonban vagy az egyik vagy a másik ruhadarabról felismeri, hogy a felsorolt viselet-csoportok közül melyikkel van dolga. Különösen néhány, a férfiak viseletére vonatkozó megfigyelésre kívánok rámutatni.

A hosszú, redingote-szerű *dalamá*-t csak Merditában

és Kthelában hordják, ahol valamivel gyakrabban találkozunk vele. A montenegroi dolmányra emlékeztet.

Ha kicsiny, kerek, kemény vörös sapkát, *takij*-t látunk valakin, biztosak lehetünk benne, hogy merditaival van dolgunk. Jellemző még a merditaira a feltűnően vastag džurdin. Ha pedig ezt a ruha-darabot a vállon és az ujjakon bojtok díszítik, valószínű, hogy emberünk a Kruja és Durazzo közötti vidékről való. Ritkán látni Merditában *talagan*-t, hosszú, bő, kámzsával ellátott köpönyeget. Merditában, de még gyakrabban Kthelában — északabbra nem — azzal a viselettel találkozunk, hogy az inget kívül hagyják a bő, pamutból való lábravalón, emlékeztetve a dél-albániai *fustanellá*-ra. Pukában, Beriśában, Čelzában, Ibaljában és Poraviban télen át gyakran láttam olyanokat, akik ruhájuk fölé még báránybőrös, elől nyitott, ujjatlan mellényt vesznek fel, a bundás oldalát fordítva kifelé.

Ibaljában és Thačiban s részben Merturiban, Nikajban és Djakovában nem hordják a džurdint. A fehér džamadan ujjai Merditában hosszában össze vannak varrva, Ibaljában azonban a hónalj alatt, le a könyökig, hosszában felhasítják, sőt kissé ki is vágják, úgy hogy ki lehet venni belőlük a kezét s a ruha ujját hátravetni.

Dušmanában, Toplanában s részint még Nikajban és Merturiban is a šala-i divatot követik, vagyis az itt ismét összevarrott ujjú džamadan fölött nyáron át könnyű džurdint, tél idején pedig feketével, vörössel vagy sárgával szegélyezett talagant viselnek, gyakran felhajtható kámzsával.

Ahol nem divatos a talagon, ott esős időben a džurdin lecsüngő hátborítását hajtják fel, amolyan csuklyafélét rögtönözve.

A *ksul*-nak nevezett nemez-sapkán kívül Malcija környékén, úgyszintén Šalában, Thethiben, Dušmanában és Merturiban, néha még Ibaljában is, cérnából kötött kis kerek sapkát hordanak. Ezt *ksul e limit*-nek nevezik, Ibaljában pedig *taralak*-nak.

A klemeniek télen-nyáron nagy fehér vászon fejkendőben járnak, ami igen jól és harciasan fest. A Malcija Madhe vidékieknek testhez álló nadrágját gazdag, széles paszomány díszíti, amely főleg oldalt a csipőtől hosszúra lenyúlik. Pukában és Merditában a nadrág-zsinórzat nem olyan cifra s az egész díszítés — ha egyáltalán van — sokkal egyszerűbb. Merditában keskenyebb paszomány van divatban.

Szórványosan az egész országban el van terjedve valami vörös mellény, amely a montenegroi viseletre emlékeztet.

Ljuma mohamedán lakóit bővebb és csak a boka táján szűk, egyszerűen kivarrott nadrágjukról s fehér džurdzinjukról ismerhetjük meg.

A *kszul*-t mindenfelé viselik. Csak Scutariban hordják helyette elvéve a *tanuz*-t, az alacsony, vörös tuniszi fezt, hosszan lecsüggő, gazdag, lilaszínű selyembojttal, azonkívül a feznek rendes konstantinápolyi alakját, de fehér színben.

Fustanellát néha lát az ember télen Scutariban, és valamivel gyakrabban Trinaban is; az ország hegyes vidékein ellenben már nem hordják sehol. Boué idejében még, úgylátszik, szerte el volt terjedve. Épp így teljességgel divatját múlta Boué óta, aki az országot 1841 és 1843 között utazta be, a hosszú, késhez hasonló gyakran ezüstveretű *jatagan* (másképp *tagan*). A tšakšir is kiszorítja lassankint a dolamá-t.

Sok helyütt még borotválják a haját oly módon, hogy csak hátul hagynak meg egy hajfürtöt.¹⁾ A klemeniek tenyéryi, rövid perčen-t hagynak hátul s a kis hajfürt a fejük búbját ékesíti. Šalában gyakran csak néhány centiméteres körben marad meg a perčen. Ibaljában valamivel nagyobb darabon hagyják meg a haját. Merditában, Komanában, Karmában, Vorfajban és Rečiben lassankint kivész a divatja; ugyanígy az alessio-i Malcija nagy részében is. Ungrejben még igen szokásos, Prizren vidékén és Ljumában nem hordják a hajfürtöt, hanem a nyakon és a halánték felett borotválják a haját. Borotválkozáshoz ritkán használnak szappant, inkább vízzel kevert hamut.

A keresztényt és a mohamedánt részben a ruhájáról, részben pedig valami meghatározhatatlan külső jelből ismeri fel a bennszülött; idővel nekem is akárhányszor sikerült eltalálnom.

A scutari vilajet vallási viszonyai a következő képet mutatják:

Kthela tisztára katolikus, úgyszintén Merdita is. Lurjában vegyes vallásokat találunk. Igen éles határ választja el a vallásokat a Fandi és a Malizi között. Előbb a Čafa Kumuls, aztán a Maja Runs a határ. Seriče és Molakuče a Seriče-patak felső szakaszánál még katolikus, Čam mohamedán. A Maja Rošit-on át vonul tovább a határ a Čafa Malit-hoz. Flet-ben a lakosság túlnyomó része (91%-a) mohamedán, Trovna a Drin mellett tiszta mohamedán, Big-eper tiszta katolikus. Big-től a Valbona torkolatáig a Drin-folyó határolja el

¹⁾ *Perčen*; a Fandi-folyótól délre *čerpen*, bosnyák nyelven pedig *perčin*.

a két vallást: attól keletre csupa mohamedán lakik. A Valbona torkolatától a vallásokat elválasztó határvonal a Korja csúcsához húzódik s így Gegüseni és Mulemalaj tisztára mohamedán, Raja, Markaj és Tetaj pedig katolikus.

A merturi-i törzs vidékén Šnjerc a Ćafa Kolčit lábánál merőben katolikus, Bitoša pedig mohamedán. A katolikus törzsek lakóhelyének keleti határát innen kezdve legalkalmasabban jelöli a Ljumi Kučit folyó és — miután Dragobi mohamedán — a Ćafa Valbons Thethi mellett. A Ćafa Pejs szintén választója a két területnek. Nem ismerjük még a vallások határát azon az alpi réteken, amelyek Thethi és a tőle északra fekvő Vukli között terülnek el — aminthogy éppen ez a vidék szolgál rá a *legsötétebb Európa* elnevezésre. Tudjuk, hogy Vukli túlnyomólag katolikus lakosságú, Nikši (Klemen-ben) pedig már vegyes.

A katolikus vidékek nyugati határa a scutari-i síkság felé Reči-Lojától, amelyet katolikusok és mohamedánok vegyesen laknak, a Maranaj csúcsa iránt halad. Sumában a katolikusok, Prekaliban a mohamedánok vannak többségben. Nrmola mohamedán, innen aztán a vallás határa szabálytalan görbe vonal. Drišti és Mesi mohamedán helyek, Muzelimi és Zub katolikusok, Rogami mohamedán, Renčiben és Jubaniban vegyesen mind a két vallásnak vannak hívei. Mazarekben katolikus nép lakik, Mluhban ellenben a mohamedánság uralkodik. Scutariban, mint ismeretes, mindkét vallás képviselve van, túlnyomó számban vannak azonban a mohamedánok. A mohamedán elem egy jelentős szigete kisebbre szorítja a tisztán katolikus lakosságú területet s két részre osztja azt, északra és délre. A mohamedán enclave-nak a középpontjában Puka helység foglal helyet. Čereti-ben a

mohamedánság, Čereti-postme-ben a katolikus elem uralkodik, Kčira pedig már egészen katolikus. A Bješka Terbunit nagy területe úgyszólván lakatlan. A Ljumi Štil-tól és a Fandi-folyótól északra eső vidék a mohamedánoké. Arsti vegyes lakosságú, Krüziju mohamedán, Mojzi katolikus, Bicaaj, Bliništi és Puka mohamedán. Hitsorsosaiktól egészen elszigetelten s így nem éppen a legkedvezőbb viszonyok között él egy csekély mohamedán töredék Ibaljában.

A Drin mellett fekvő Vau Dejns és a Mat melletti Zejmeni között a hegy lábánál vonul a tiszta katolikus lakosságú terület határa. Kurbini és Matja viszonyai ismeretlenek előttem.

Azt hiszem, nem tévedek, ha a scutari-i kerület hegyi lakóinak összes számát 120.000-re teszem.

Az a körülmény, hogy számos katolikus vidéken, mint például Šala, Nikaj, Merturi és Thači vidékén sok katolikust mohamedán néven szólítanak — Arif, Ismail, Hassan, Mehmed, Čerim, stb. — sőt mondhatnám sokat közülök csupán ilyen nevükön ismernek, továbbá, hogy a katolikusok közt is szokásos az „allah-ras-olla“ köszöntés: könnyen megtévesztheti a felületes megfigyelőt a mohamedánság tényleges elterjedését illetőleg. Az említett törzsek vidékeinek ilyen mohamedán nevű lakói azonban majdnem mind eljárnak a misére, úrvacsoráznak s épp oly ájtatos, hitükhöz hű katolikusok mint a többiek.

A hegyvidéken elterjedt katolikus férfi nevek közül felemlítem a következőket: Kol (Miklós); Noc, Nue vagy Nou (Antal); Lek (Sándor vagy Elek); Gjon Džin (János); Zef (József); Gjergj (György); Bardhok (= a fehér); Mark (Márkus); Pietr (Péter); Nrek (András);

Ded (Domokos); Prenk (Primus); Pal (Pál); Frok (Rókus); Stjefn (István); Tom (Tamás); Dod (?); Nus (?); Bib (?). A női keresztnévek közül különösen érdekes a Prenna (Anna), amelyben Hahn összefüggést vél felfedezni Anna perenna pogány istenséggel. Azokat a papokat, akiknek szokatlan keresztnévük van (mondjuk Cirill), hiveik valósággal átkeresztelik s attól fogva csak az új néven szólítják (Nou-nak vagy más effélének). Hiábavaló is lenne ez ellen tiltakozniok.

Családi nevek nem használatosak Albániában. Ha valakit pontosabban meg akarnak jelölni, saját keresztnévéhez hozzá teszik atyjának a keresztnévét; pl. Zef Noci, Arif Hassani, Cerim Sokoli, Nue Delis, Frok Kola. Ha pedig Scutariba vagy más olyan helyre költözik az albán, ahol esetleg kivüle több Noc Pietri is van, akkor az atyai keresztnév helyett *származás-helyének* a nevét illeszti a magáéhoz s lesz belőle Pietr Dusi, Mark Kimesa, Noc Nikaj stb.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az albán nő. — Amazonok. — Testalkat. — Jellem. — Szokások. — Hagyomány. — Házasság. — A pobratim. — A kompar. — Törzrendszer.

Talán feltűnt az olvasónak, hogy mindeddig alig emlékeztem meg az albán asszonyokról, holott más utleírásokban rendszeren előtérbe helyezik a nőt. Eljárásom az Albániában uralkodó rend természetes következménye.

Albániában keveset beszéltet magáról a nő. Szerepe egészen alárendelt úgy a nyilvánosság előtt, mint a családi életben. Ámbár, mint mindenütt Törökországban, a nő sérthetetlen — épp ezért el sem foghatják soha — s járhat akármerre, nincs mitől tartania: ezt mégsem szabad a nagyrabecsülés jelének tekintenünk, ellenkezőleg inkább a kicsinybevés tanúságát látjuk benne.

Dibra vidékén a fegyvertelen, tehát védtelen embert ellenségei még vérboszú esetén sem bántalmazzák, — ugyanez a felfogás vezérli távolabb északon a férfiak viselkedését a nőkkel szemben. Kivétetnek ez alól a csekély számú *amazonok*, akik szüzességi fogadalmat tesznek s férfiak módjára ruházkodnak, fegyvert ragadnak s magukra vállalják a férfiak minden jogát és kötelességét (pl. a vérboszút). Thethiben, ahol ilyen amazonokról — *verdžineš* — mit se hallottam, az a felfogás járja, hogy szégyenletes dolog asszonnyal mások szemeláttára civakodni.

Albániában a feleségtől megkivánják, hogy fát hordjon, süssön-főzzön, ruhát varrjon s hasonló házi munkákat végezzen. A kávéfőzés sajátságosképpen a férfiak teendője.

Miután Albániában a gyermekeket kicsiny korukban eljegyzik, eszményi szerelemről nem beszélhetünk. Jóllehet a feleség halálát férje rendesen nagyon a szívére veszi, többnyire nem a hű élettársat gyászolja az elköltözöttben, hanem sokkal inkább a szorgalmas háziasszony elvesztését fájlalja. A korai férjhezmenetel és a nehéz munka nagyrészt hozzájárul, hogy az albán nőknek különben sem igen szép vonásai rövid idő alatt elrútuljanak. Rendkívül ritkán lát az ember csak félig-meddig is szép nőt Albániában. Oka ennek részben a viselet is, amennyiben előnytelenül festenek a nők határozottan esetlen ruhájukban. Első helyen áll ebben a tekintetben Merdita, ahol kivételesen a nők is džurdinban járnak. Megjegyzendő, hogy az észak-albániai falusi és hegyi népek közt a mohamedán asszonyok sem fátyolozzák magukat.

Szinte megfoghatatlan, miként nevelhetnek a csúf és silány albán asszonyok olyan jól megtermett, egészséges, edzett fiakat, aminőkkel Albániában találkozunk. Éppen az ellenkezője illik ugyanis a férfiak külsejére annak, amit a nőkről mondtunk.

Amily könnyű általában megismerni valakiről, hogy albán, olyan nehéz, szinte lehetetlen, valamely egységes albán típust meghatározni.

A nagytermetű, erőteljes, sötét hajú és kék vagy egészen szürke szemű klemeniek emlékeztetnek kissé a Djakova és Prizren vidéki magas, hirtelen szőke, világoskék szemű albánokra, akiknek a szemöldöke és haja

akárhányszor jóval világosabb, mint napbarnított arcuk. Kisebbség ezeknél Malcija lakói, akik ifjú korukban gyakran szőkék, később azonban sötétbarna hajúak. A szemük színe leginkább barna. A malcijai albánság közt ritka a hosszú koponya. Jellemző a koponya szabályos gömbölyödése s a kiálló halánték.

Itt említendő talán az is, hogy a Cem és a Drin között lakó törzseknek feltűnő kicsi és előkelő, keskeny kezük van.

A merditaiai arc-színe talán egy árnyalattal világosabb, mint az északon élő hegyilakóké. Nem ritka a keskeny fejalak. Az albán-szláv határvidéken a férfiak feltűnően magas termete s világos szeme valószínűleg a vegyes házasságoknak, a két faj vérkeveredésének a következménye. Érdekes volna azonban kutatni, hogy befolyásolja-e vajjon a szláv-albán vérkeveredés az albánoknak egyébként típusos jellemét is.

Jellemük szerint a magashegységi albánokat leghelyesebben Európa fegyveres nagy gyermekeinek nevezhetnők. Mint a legtöbb gyermek, az albán is, noha babonás, természetlől jó és vidám. Bizalmatlanná és gyanakodóvá csak a külső hatások alatt válik. Említettük már, hogy adott szavát beváltja és hogy erénye a vendégszeretet. Vitéz nép, de fél az ismeretlentől, pl. a barlangkutatástól és az — ágyúktól. Az a pusztá tény, hogy van az ellenségnek ágyúja, elbátortalanítja ha mégoly rozsdás öreg ágyúról van is szó. Krajsnič-nak volt egyszer egy ilyen fogatlan vén ágyúja s Firzának egész lakosságát — amely ellen felvontatták — hónapokon át izgatottságban tartotta. Ezer szerencse, hogy a pokoli gép az első lövésnél szétpukkant a túlságos puskaportól, anélkül, hogy kárt tett volna a firzaiakban vagy akár a — krajsničiakban.

Könnyű izgulékonyságuk is gyermekes természetükkel függ össze. Erősen fejlett büszkeségük és becsületérzetük sértést lát gyakran minden csekélységben. Ez az oka, hogy finomak és előzékenyek egymással szemben a mindennapos érintkezésben s az idők folyamán vérükbe átment udvariasság megnyilvánul az idegenek irányában is. Egy šoši-i pásztor például egy alkalommal engem és kísérfmet ellenségeknek nézett, mihelyt azonban a messziről kiabáló hangon folytatott szfváltásból rájött a tévedésre, nemcsak hogy odajött hozzánk s bocsánatot kért, hanem még útba is igazított bennünket s félórányira elkisért a hirhedtté vált Balza erdő vidékén.

A merditai nagyon ritkán káromkodik, a malcijai majdnem soha. Az ellenség előtt meg éppenséggel nem; — erre lövés lenne a felelet. Az átkozódás gyakoribb formája: „egye meg az ördög“. Sajnos, a rágalom és az irigység nem ismeretlen. Az ellenséget gyakran nevezik *pa bes*-nek (=bessa nélkül való), vagyis hűtelennek. A harag és néha a kibékülés oly könnyen áll, mint a kis gyermeknek a sírás és nevetés. Ez a tulajdonságuk meglehetősen következetlenség hatását kelti. Jellemző, hogy egy husvétvasárnapi szfváltásnak Dušmanában, éppen a templom ajtaja előtt, tíz halottja és két sebesültje lett.

Egyetlen kedélyes jó szó viszont sokszor csodákat művel. Fáradt s emiatt hallgatag, kedvetlen kísérfimet egy izben széles jókedvre derítettem azzal, hogy árokugrást rendeztem velük, amiben magam jártam elől jó példával.

A nevetést nem erőlteti az albán, szívesen és sokat nevet hangosan; azt is láttam, hogy a hasukat fogták neveltükben, sőt a földön is hempergöztek.

Mindent összevéve nagyon könnyű jó lábon élni

az albánokkal s könnyű szert tenni rokonszenvükre. A., akinél valamikor egy ebédet ettem s akinek a szívéhez közel férkőztem a búcsuzásom alkalmával rendezett lövöldözéssel, négy hónappal utóbb husvét vasárnapján több órás sétát tett, csakhogy velem újból találkozassék. Egy másik, bizonyos Č., el nem engedte volna, hogy *pobratim*-má (testvéremmé) ne legyen.

Nagyon természetes, hogy az albánok sem értik mind a tréfát s végtelenül konzervatív természetük mellett különösen arra érzékenyek, ha valaki előítéleteiket vagy hagyományaikat érinti. Az a hiesztelés például, amit egy utazó terjesztett, hogy Olaszországban lóhúst és számarhúst esznek, roppant sokat ártott előttük az olaszoknak.

A Bugjoniból való ember — jóllehet egész Bugjoni ősidők óta tiszta katolikus — soha nem enné meg a sertéshúst és pedig egyszerűen azért, mert Bugjoniban hagyomány, hogy a falu alapítója, bár katolikus volt, egy különös alkalommal megesküdött a maga és utódai nevében, hogy soha nem nyúl hozzá a sertés húsához. A merditai Lumibardha-ban, ahol nem ismerik Bugjoninak ezt a hagyományát, roppantul kétségbe volt esve az én bugjonibeli kísérőm, hogy mit tegyen, amikor szobánkba egyszer egy rőfögő disznó állított be. Maga nem merte kikergetni a disznót, mert félt, hogy valami-képpen hozzá talál érni s erkölcsileg beszennyezi magát. A házigazdát sem akarta erre megkérni, mert, noha az tüstént megtette volna neki, abba a gyanuba keveredhetett volna, hogy mohamedán — s így nem volt más mód, mint a sorsra bízni, hogy őt meghagyja tisztának, avagy beszennyezze. Szerencsére kellő időben észre vettem könyörgő pillantását s közbeléphettem magam.

Mindamellett ő beszélte el kellemetlen kalandját Bugjoni-ban nagy hahotázás közepette.

Egészen sajtószerű fogalmaik vannak az albánoknak a házasságot gátló akadályokról. Minden törzset vagy családot, amely a hagyomány szerint közös őstől származik, vérrokonnak tekintenek s vérrokonok között természetesen lehetetlen a házasodás. Ez az impedimentum matrimonii alkalmas arra, hogy ellenőrizzük a törzsek tradícióját s kövessük a lakóhely-változtatásokat. Néhány példa megfogja ezt világítani.

A šala-i, šoši-i és merdita-i törzsek rokonságáról az a monda maradt fenn, hogy három fiútestvér örökölt egyszer az apjától — az egyik a lovat *nyergestől* (*šala*) a másik a gabonatermelő földet s ennek a jelképe gyanánt a lisztes szitát (*šoš*) kapta, a harmadik pedig ily módon üres kézzel maradt. Ez aztán vállára vetette a puskáját s ezzel a felkiáltással *mir e dita* (jó napot, isten veletek) — kivándorolt. Miután ez a három testvér ősapjává lett a šala-i, šoši-i és merditai törzseknek, eme törzsek között lehetetlen a házasodás.

A még nem rég mohamedán vallásra áttért Krajsnić és a katolikus Nikaj szintén nem házasodnak össze, még pedig nem pusztán a valláskülönbség miatt, hanem mert monda szerint a két törzs három testvértől, Krasától, Nikától és Vassától ered. A harmadiknak a leszármazójául nyilván az ortodox Vassojeviciet kell tekintenünk. Különben tud a monda a nikajiaknak mai területre való bevándorlásáról, az ortodoxok áttéréséről a katolikus hitre és a bennszülött vajus törzs kiszorításáról is. Genealogiai számításaim szerint ez jó négyszáz évvel ezelőtt történhetett.

A pukai hét törzsnél — Dukadžin vidékén —

fennálló némely házasságot gátló vérrokonságról kívánok még megemlékezni. Dardha, amelynek lakói Kabašiból vándoroltak be, nem keveredik a kabašibeliekkel. Koprati (Ibalja egy kerülete) nem házasodik össze Toplanával. A toplanai nem kel egybe šlakuival, miután Toplana és Šlaku két Gašiból bevándorolt testvértől ered. Čelza Kčirával (Merditában) tartja a rokonságot, Gojani a merditai Gojanival stb.

A Velja mellett levő Krüezcz-ről a monda azt állítja, hogy lakossága *tosk* (dél-albán) eredetű. Miután a *krüe* (fej) szó Észak-Albániában himnemű, Dél-Albániában pedig nőnemű, *zez* pedig a *zi* (tekete) *női* alakja, a helység neve maga is e hagyomány mellett szól. Fuša Arsit vidékén viszont van egy Krüzin nevű helység, amelynek a lakossága észak-albán.

Még néhány sajtóságos szokás érdemel említést az albánok mindennapi életéből. Mindjárt legelőbb is az a különös mód, ahogyan a Drinen kelnek át, Skvina, Vau Martinit, Toplana, Apripa és Firza helységeken, fel-fújt kecsketömlőkkel, amelyeket šerk-nek neveznek. Mintegy négyzetméteres felületű vesszőfonadék segítségével így még asszonyokat és terheket is átszállítanak. A dereglyét csak Vau Spaz, Vjerda, Mluh, Mgula, Komana és Trovnában használják.

Hosszabb tartózkodás után egy sajtóságos szokásbeli eltérést flygeltem meg. Malcija Madhe vidékén a házigazda vendégét belépéskor azonnal felszólítja, hogy vesse le a több kiló súlyu töltéses övet, — Merditában ez csak este történik. A fegyverek és pisztolyok azonnal való átvétele ellenben országos szokás s nyilván a felelősség teljes átvállalását akarja jelképezni a vendég biztonságáért.

Szimbolikus szokásokkal élnek olyankor is, amikor

vérboszú békés megoldásáról van szó. Ilyen esetben, leginkább előzetes megegyezés után, a gyilkost korán reggel vagy késő este hátán összekötött kezekkel és felhajtott džurdin-kámzsával a megtorló házába vezetik, ennek a színe elé, hogy tőle bocsánatot kérjen. Ha lehet, maguk a meggyilkoltnak barátai hurcolják elő a bűnöst. Minden helyen más és más szokások betartásával aztán, — mint pl. a vérdíj lefizetése s másefféle — a gyilkosnak megkegyelmeznek. A jelenlévők közül többen vállalják a felelősséget, hogy a megbántott az egész ügyre egyszerűsmindenkorra fátyolt borít. Néha, de ritkán, megesik, hogy előzetes összebeszélés nélkül egyszerűen meglepik a boszúállót a gyilkos hirtelen elővezetésével. Ilyenkor természetesen kétséges, hogy megbocsát-e a sértett? Kažnjetiben megtörtént egyszer, hogy a megtorló tévedésből lelőtte az összekötözött embert, akit ily módon eléje akartak vinni, hogy feloldását kérje. Ez az eset persze súlyosan megsértette a közbenjárókat s tíz esztendeig tartó viszálykodást idézett fel, aminek összesen nyolcz gyilkosság lett az eredménye.

Említésre érdemes a šalaiak szokása, hogy az új házasok sokszor csak egy-két héttel a lakodalom után határozzák el magukat, hogy az oltár elé lépjenek.

Különben nem éppen ritka Albániában a vadhá-zasság sem. Egyházi átokkal és a megszentelt földbe való eltemetés megtagadásával küzd ez ellen az egyház.

Az albánok ismerik a „testvérség“ (*pobratimstvo*) szláv intézményét. A „testvért“ *pobratim*-nak nevezik. A *pobratimstvo* szertartása főleg abban áll, hogy egymás véréből ízlelnek egy cseppet a jövődöbéli *pobratimok* s ezáltal tagjaivá válnak az immár velük testvéresült családoknak.

Sokkal bensőbb a kapocs, mint a pobratimok közt, azok között, akiket *kompar*-oknak mondanak Albániában. Komparrá válik az, aki bizonyos szertartásosság mellett társa gyermekének az első hajfürtjét levágja. A kompart többre tartják, mint az édes testvért. A mohamedánok közt emennek gyakran tilos belépnie a női lakosztályba, a komparnak ez meg van engedve. A katolikusok közt a komparnak bizonyos körülmények között még a házasságtörés vétkét is megbocsáthatják. Emellett a komparoknak éppen nem kell egy törzsből valóknak vagy ugyanazon vallásuaknak lenniök. Tudok esetet, hogy egy katolikus lelkész komparja volt valami tekintélyes mohamedánnak. Egyébként némely helyütt nagyon ritka az összeköttetés a mohamedánok és katolikusok között, másutt pedig gyakori jelenség. Vegyes vallású törzsek közt természetesen inkább a törzs iránt való érzés, egységes hiten levők közt inkább a vallásos érzés kerekedik felül.

Oly sok szó esett már ezeken a lapokon a törzsekről s a törzsekre való oszlásról, hogy szükséges lesz megbeszelnünk kissé ezt a gyakran érintett tárgyat. Hogy hány törzsre oszlik a katolikus Észak-Albánia, ennek semmi jelentősége nincs arra, aki az országban utazik. Fontosabb tudni azt, hogy mily viszonyban vannak egymással az egyes alsóbb felosztású részek, a szomszédos *bajrak*¹⁾-ok. Minden *bajrak* (zászlóalj) élén áll egy *bajraktar*, (zászlóvivő) és minden törzs élén egy-egy Scutariban székelő, mindig mohamedán *bölükbaši*. Csak Nikajnak és Merturinak nincsen *bölükbašijuk*. A *bölükbašinak* nincs az utazó szempontjából jelen-

¹⁾ *Bajrak* zászlót jelent.

tősége, miután majdnem soha sem látni őt a hegyek között. A bajraktar, mint a kormány akaratát végrehajtó tisztviselő, és vetélytársa a *parit' dželmijs*, sokkal fontosabb személyiségek az idegenre nézve. A bajraktarok annyiban, amennyiben ez a méltóság öröklődik s így ők névleg a törzs területének legbefolyásosabb, de egyuttal valószínűleg leggazdagabb emberei. A *parit' dželmijs*-ek pedig abból az okból, hogy tekintély dolgában gyakran egy színvonalon állanak amazokkal.

Kisebb a tekintélyük az egyes *kren*-eknek (előjáróknak). Ez a méltóság is úgy száll át örökösödés útján. A bajraktarokról és bölükbašikról, továbbá a skót clan-okra emlékeztető törzs-szövetségekről (*fis*) sokat írtak már, én tehát csak a *dželmija*-nak (fiatalságnak) nevezett intézményről kívánok egyet-mást megjegyezni. A *dželmija* legtipusosabb alakja Šalában fejlődött ki. Šala több zászlóaljra (bajrak-ra) oszlik, amelyeknek a zászlósbai (bajraktar-jai) Pecajban, Cukeben és Gimajban laknak. A kilencvenes évek elején erős ellenzék támadt, hogy megtörje Šala első zászlósbájának és társainak hatalmát. Ez az ellenzék később kilencven tagra szaporodott s a bajraktarok tehetetlenül állottak vele szemben. Az oppozíció tagjai, noha éppen nem voltak közöttük többségben a fiatalok, „Šala ifjúságá“-nak nevezték magukat. Ez a példa csakhamar követőkre talált más törzsek közt is (Nikaj, Merhuri, Thači) s ma már országszerte elterjedt ez az intézmény. Mehmed Špendi vezetésével oly hatalomra tett szert a *dželmija* Šalában, hogy manapság már, élén Mehmeddel, akár a bajraktar akarata ellenére is, egész Šalára, erre a 2000 lakosú területre kötelező törvényt indíthat és hajthat végre.

Igen szövevényessé válik a helyzet azáltal, hogy

Šala több vidékének ezenkívül több-kevesebb önkormányzata van saját ügyeiben, sőt egyes zászlóaljoknak — pl. Gimajnak — külön dželmijája van s ennek folytán hozzájárulásuk nélkül nem kötelezi őket a többi šalai zászlóalj dželmijájának határozata. Így Gimaj némely, hogy úgy mondjam, közös ügyben Šalától függ, belső ügyeiben azonban önálló. Gimajban az a törvény, hogy a nem egy házban és nem vagyonközösségben élő, tehát szétvált testvéreket nem terhelik egymás cselekedetei — Šala többi részében azonban a kilencvenek tanácsa vagy a bajraktar felelősségre vonhatja a testvéreket egymásnak viselt dolgaiért. Ez a rendszer különösen gyilkosságok esetén nagy fontosságú, mert ilyenkor sokszor nemcsak a gyilkosnak a vagyona, hanem a felelős rokon vagyona is áldozatul esik. Ilyen esetekben a jószág teljes vagy részleges megsemmisítését csak megfelelő pénzbírsággal lehet elhárítani; kivéve ha olyan számos a büntetendő család, hogy az ellene való eljárást erőszakosan meg bírja akadályozni. Thethiben van például egy család, mely ötven Martini-puska fölött rendelkezik.

Hasonló autonomiára, mint Gimajban, találunk Thethiben.

Több jó és áldásos törvényt javasolt és juttatott érvényre Šalában Mehmed Špendi, ez a Malcijában nagy szerepet vitt kiváló férfiú.

Így pl. ő vitte keresztül, hogy a tengeri árának tavasszal mindig bekövetkező emelkedését megakadályozandó, 1904-ben az ifjak tanácsa eltiltotta a tengeri kivitelét Šala területéről. Törvényjavaslatával persze sok ellenséget szerzett magának a gazdagok között, akiknek a magasabb tengeriárból hasznuk volt, a szegény nép azonban természetszerűleg melléje szegődött. Špendi egy

másik törvényének az volt a célja, hogy megakadályoztassa azt a fényűzést, ami lábra kapott az első hajnyírás ceremóniája alkalmával történő kölcsönös ajándékozgatás alakjában. Törvénye értelmében a legnagyobb pénzajándék, amit a keresztapa adhat ilyenkor az illető gyermek atyjának, 300—500 piaszterről 100 piaszterre szorítottatott.¹⁾ Ezt a törvényt nem engedte Špendi kijátszani, mert midőn egy alkalommal a két fél nagyobb értékű ajándékokat adott egymásnak, mind a két felet egy-egy tehén elvesztésére ítélte — értéke körülbelül 120 korona — s ezenkívül ötszáz főnyi csapatával kényszerítette őket az ajándékok visszaszolgáltatására.

A dželmija a bűnöst egy vagy több tehénnek vagy ökörnek a levágatásán kívül pénzbírságra, vagy pedig házának a felgyújtására ítéli. Mindez, éppúgy, mint ahogy a kormánynak vagy a bajraktarnak fizetendő bündíj ezeknek jár ki, a dželmija javára fordíttatik. Miután Šalában a *kilencvenek* évenként újra megesküsznek a törvények megtartására, így mégis van bizonyos rend és általában nem oly rossz a helyzet, mint gondolná az ember.

Sokkal nagyobb a fejtelenség Merdita társadalmi életében. Elsősorban politikai események okozták a most uralkodó, nem éppen épületes állapotokat. Merdita szintén több bajrakra oszlik, de a bajrakok köteléke igen laza s nagyobb a szerepe az egyes községeknek. Gyakori a civódás a kerületek között, bár néha előfordult, hogy valamennyi merditai egyesült kapitányuk (hercegük) főparancsnoksága alatt. Ellentétben a pukai hét törzsszel, vagy éppen a Malcija Madhe törzseivel, a merditaiak saját, mindenki által elismert hercegük vezér-

¹⁾ Török ezüstpénz. Egy piaszter értéke körülbelül 21 fillér.

lete alatt állanak. Prenk Bib Doda és atyja, Bib Doda annak idején döntő szerepet vitt Merditában. A szervezetnek ez a többfélesége nyilván az egyes egymással jobban összefüggő falvak kifejlődésével és a térszín könnyebb járhatóságával hozható kapcsolatba. Malcijában nehezen járható természetes akadályok választják el az egyes völgyeket vagy lejtőket, amelyeken egy-egy nagyobb törzs lakik. Gjani, Kiri, Plani, Šala, Nikaj, Merturi, Toplana és Dušmana éppúgy jelölnek földrajzi, mint etnografiai egységet. Merdita kisebb völgyeiben, jóllehet az egyes falvak jobban el vannak különítve, földrajzi, törzseket elválasztó korlátok nincsenek. Ahol ilyen korlátok vannak, mint pl. Oroši és Spači között, a törzsi érzület is erősebben kifejlődik. A középkorban a skót Highland és Lowland közt analogus viszonyok lehettek.

Másik jellemző lélektani különbség a merditaiak és a malcija-madhe-vidékiek között az, hogy Merditában csaknem teljességgel hiányzik az érzék az önkormányzás iránt, míg Malcijában ez erősen kifejlődött. Csak a legritkább esetekben törődik a merditai község a területén elkövetett rablással vagy gyilkossággal, Malcijában ellenben az efféle bűnöket a törzs vagy a kerület maga torolja meg és pedig gyakran igen szigorúan.

A merditaiaknak az a szokása, hogy a törzs ügyesbajos dolgainak elintézését mindig reáhagyták bennszülött hercegükre, lehetett az oka a kormányzati rendszerekben támadt eme különbségnek. Ha már most aztán Merditában meg találna szünni a központnak a működése, természetesen óriási anarchia keletkeznék. Talán a vendégjog megsértése az egyetlen, ami mostanság Merditában nemcsak az egész törzs haragját, hanem valóban azonnali büntetést vonna maga után.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bête noir. — Az albán lelkiismeret. — Gazdasági viszonyok. — Kivándorlás. — Erdők. — Vadászat. — Állatmesék. — A legsötétebb Európa.

Említettük már, hogy az albánnak Európaszerte rendkívül rossz híre terjedt. Rovására írják a rablás, gyilkosság, tétlenség, kegyetlenség vétkét és még sok egyebet. Nagyon jól mondja Brailsford pompás könyvében: „The Albanian is the bête noir of the Embassies, the capegoats of the Porte. It has been their fate to hide their virtues under an alias and to commit only their crimes and errors in their own name.“¹⁾ Nem szándékom ezuttal közelebbről belebocsátkozni abba a kérdésbe, hogy mik az okai ennek a rossz hírnévnek s hogy mily utakon terjedt az el — Belgrád, Cetinje, Bologna — csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy az albán ritkán vét lelkiismerete ellen.

A rablást és gyilkosságot más mértékkal mérik Albániában, mint a művelt Európában. A gyilkos Albániában nem szükségképp lelkiismeretlen ember s aki rablást követett is el, nem süllyed a közép-európai gazember erkölcsi színvonalára. Valami hűtlen pénztárosnak pl.

¹⁾ Az albánok a követségek *bête noir*-jai és a porta bűnbakjai. (T. i. a Konstantinápolyban székelő idegen követségek és a török kormány maga is minden rosszat rákennek az albánokra, mindenért őket okolják). Az a sorsuk, hogy ami jó, azt álarcban cselekszik s csak véteiket és hibáikat követik el a maguk nevében.

sokkal kevesebb az erkölcsi érzéke és becsületérzése, mint egy malcija-vidéki úgynevezett „gonosztevőnek.“ Míg a ferde útra tévedt európai jellemtől valóban mi jót sem várhatunk, majd minden albánról feltételezhetjük, hogy semmi olyast sem fog elkövetni, amit az ő erkölcsi és hagyományai tiltanak.

Ennek a bizonyítására lássunk két egészen apró epizódot. Toplanában szemükre vettem az embereknek a 42°/_o-ot tevő gyilkosságot s panaszos szavaimra, amelyek bizonyára érthetetlenek voltak előttük, azt a megsemmisítő választ kaptam, hogy mi célra adta hát az isteni gondviselés egyáltalán a fegyvereket? Hasonló felelettel lepik meg az embert sokfelé egyebütt is s valóban keserű irónia rejlik ebben a feleletben ha meggondoljuk, hogy a Martini-karabélynak, az albánok kedvelt fegyverének a felirata: „Manufactured by the Providence Tool Company“ (a Providence szó ugyanis „gondoskodást“, de „isteni gondviselést“ is jelent.)

Hadd álljon itt a másik jellemző eset. Egy pásztor töltött fegyverrel ül a tűznél és M., aki szegény volt, mint a templom egere, élete kockáztatásával elrabolja hátáról a bundáját. Néhány nap múlva megismerkedtem M.-mel és véletlenül éppen őt küldtem el, hogy hozzon el nekem egy több napi járőföldre fekvő városból néhány száz franknyi aprópénzt. Ebben a vállalkozásban újból életét tette kockára, sőt ráadásul különböző okokból, személyes szabadságát is. Azt azonban, hogy ő a megbízást pontosan és szerencsésen végrehajtotta, úgy tőle, mint más ú. n. „albán rabló“-tól egész természetesnek találjuk, valamely európai viszonyok közt termett zsebtolvajtól azonban, ha egyáltalán megtörténhetnék, sajátos és rendkívüli viselkedésnek kellene minősítenünk.

M. eljárását még jobban értékelhetjük, ha figyelembe vesszük Észak-Albánia gazdasági állapotát. Mai viszonyai mellett Albánia, noha a természet nem utalja rá, Európa legszegényebb országai közé tartozik. Kevés készpénz van az országban s ez, valamint a kölcsönzéssel járó kockázat okozza mindenekfelett a hihetetlenül magas kamatlábat. Habár a katolikus lelkészi kar általában rajta van, hogy 10—12°/_o-ra mérsékelje, csak részben sikerül ez egynémely vidéken. Merditában 40—60°/_o között ingadozik a kamat. Merdita nyugati vidékén van egy pap, akiről tudom, hogy egy szomszédos falubelinek 500 *oka*¹⁾ tengerit 860 piaszterért adott el hitelben, oly módon, hogy a tartozást félév elteltével pénzben vagy természetben tartozik megfizetni. Miután 1 oka tengeri átlag 1 piaszterbe kerül, (vagyis egy méter-mázsa 16·4 koronába): a pap embertársának szegénységét arra aknázza ki, hogy 144°/_o-os nyereséget vágjon zsebre.

Miután 100 oka tengeri rendes ára készpénzfizetés mellett 100 piaszter — felemelkedhet ez az ár 120—130 piaszterre vagy még többre is — s egy magányos ember évente mintegy 400 oka tengerit fogyaszt, kiindulól pontul szolgál ez az adat, hogy a nem éppen fényűzőn élő albán szükségletét megállapítsuk. Feltehetjük, hogy egy ember átlagosan beéri 160 korona évi jövedelemmel. Az utak járhatatlansága és a szállítás nehézsége lényegesen feljebb rugtatja az árakat. Még a könnyebben szállítható árukon, például a prizreni és ipeki lovakon is tekintélyes nyereséggel lehet túladni Scutariban.

Észak-Albánia egész hegyvidéke sokkal kevesebb

¹⁾ Egy *oka* = 400 *dram* = 1·28 kilogramm.

tengerit termel, mint amennyit fogyaszt: bevitelre van tehát utalva a termékeny scutarii lapályról, a Gusinje-Plava medencéjéből és az Ipek, Djakova és Prizren között elterülő Metochia vidékéről. Ezekben a lapályokon kívül tengeri-termő vidéknek nevezhetnők még elsősorban a thethii völgykatlant. Minthogy azonban, mint már említettük, törzsi határozat értelmében egész Šala területéről tilos a tengeri kivitele, Thethi csak közvetve foly be a tengeri-árak alakulására.

Gusinje, jöllehet olcsó gabonát termel, csak a közvetlen környéket látja el (Klemen, Boga, Thethi), a Metochia-vidék hatása pedig, ahol a tengeri szintén sokkal olcsóbb, mint Scutariban, nyugat felé, csak Nikaj határáig érezhető. Malizi vidéke, sőt Merdita keleti része is Prizren környékéről kapja élelmiszereit. Miután ezek a vidékek, kivált Malizi éppen nem terméketlenek, s Malizinek még albániai felfogás szerint is rendkívül igénytelen népe más módon is keres pénzt, a tengeri pedig olcsó Prizrenben — a szegénység és a drágaság nem oly nagy mérvű ezeken a területeken.

Oroši, Spači, Puka, még inkább azonban Toplana s a tőle északra és nyugatra eső vidékek kizárólag a scutarii lapály aratására vannak utalva. Ha Scutariban vagy Zadrimában árvíz vagy szárazság pusztít, avagy más okból felszökik a tengeri ára, ennek a következményeit Albániának csaknem egész katolikus lakosságú hegyvidéke igen súlyosan megérzi. Különben a scutarii lapálynak nemcsak Albánia egy részét, hanem a nálánál is jóval terméketlenebb Montenegro jó részét is el kell tartania s így a montenegroi rossz termés kihat viszont Albániára.

A scutarii kereskedők a rossz utak miatt nem bírják

hamar fedezni szükségleteiket s a rendkívüli áremelkedést és az éhinség veszedelmét elkerülendő, gyakran meg kell tiltani a gabona-kivittelt Montenegroba.

Bármily furcsán hangzik is, való igaz, hogy Mnelában és másutt ezen bajok következtében olcsóbb a gesztenye, mint a tengeri. Még tél idején sem kerül többre egy-egy *oka* gesztenye 6 piaszternél.

Többféle ok is közrejátszik hogy miért nem képes az albán hegyvidék élelmiszer-szükségletét fedezni. Ezek közé tartozik a mezőgazdaság kezdetleges állapota. A váltógazdaság és a mély szántás ismeretlenek s még a trágyázást is ritkán alkalmazzák. Burgonyát nem termelnek. A másik ok olyan, amin lehetetlen segíteni: ezt ugyanis helyenkint, mint Hoti, Gruda, Vukli, Škreli és Boga vidékén az ottani meszes talaj vízben való szegénységében s a termőföldnek a silányságában látom.

Másutt persze csupán az emberek maguk hibásak a rossz termésekben. Šoší és Kiri között például — hogy csak egy esetet említsek — a felégetéssel frissen irtott jó erdei talajon novemberben lábán állott a tisztán kihullott gabona, mert ezt a nyár folyamán a törzsek viszálykodása miatt nem lehetett learatni. Hogy a termést némiképpen értékesítsék, az üres szalmát lelegeltették a juhokkal. Vállra vetett töltött fegyverrel meg csupán női munkaerővel nem lehet eredményesen gazdálkodni. Mindamellet még előttem ismeretlen okból sok helyütt kezdenek áttérni az állattenyésztésről a szegényes járadékot nyújtó termelésre. Ámbár ez határozottan előmenetelt jelent kultúrában s ennek talán idővel meg is lesz a hatása az erkölcsök és szokások szelidítésére: ma ez az előhaladás még karöltve jár a szegénység aggodalmat keltő növekedésével.

A škrelii, hotii és klemeni törzsek, amelyek a legszegényebb vidékeket foglalják el, különös módon, éppen a nyomasztó szükség által kényszerített sajátságos életmód következtében bizonyos jólétre vergődtek. Karszt-szerű földjeik ottan a montenegroi határ és az Albán Alpok között annyit sem termelnek, ami eltartsa télen át a nagyszámú nyáját. Nem akarván tönkre menni, valmi úthoz-módhoz kellett folyamodniok. A kivezető utat abban lelték meg, hogy a török kormány 1850-ben kiosztotta nekik a lakatlan Zadrima síkság egy részét, eredetileg csupán téli lakóhelyül. Az erősen növekedő törzsek aztán lassankint megvetették lábukat a termékeny síkságon s mindinkább úgy festett a dolog, mintha jó módban élnének. Valódi jólét nem fejlődhetett köztük a szegény és eladósodott s ezért rablásra hajló 30,000 főnyi merditai nép szomszédságában. Az 1904. évi pusztítás újólal igazolta ezt.

Említettük, hogy Malizi mohamedánjai újabban nem jelentéktelen jövedelmi forráshoz jutottak. Ez abban áll, hogy télen át Görögországba szegődnek mezei munkára. Szorgalmas ember ily módon 150—200 koronát megkeres egy télen. Évenként hat hónapot töltenek távol hazájuktól. Ez a mozgalom, amely, mint észrevettem, láthatólag erősen elterjedt, mint a művelődést elősegítő tényező felettébb örvendetes. Megfigyeltem továbbá egy másik ilyen időszakos kivándorlást Dibra, Gostivar és Tetovoból (Kalkandele) Romániába.

Talán még jelentősebb ennél a mozgalomnál az egyes népelemeknek egy másik helyváltoztatása, az t. i., hogy sok katolikus albán kénytelen elvándorolni más vidékekre, részben a túlnépesedés következtében, részben pedig az őt elnyomó adósság terhe miatt. Ezek ilyenkor

veszni hagyják földjüket és gazdaságukat s elmenekülnek Metochiába, hogy ottan mint bérlők vagy máseffélék új jövőt alapítsanak.

Ennek az állandó kivándorlásnak fontos következése, hogy nyomja a szlávokat. akiknek az etnografiai határa, a Rigómező (Kossove polje), lassan, de biztosan kelet felé tolódik. Az intelligens, szorgalmas és életrevaló albánok máris Kumanováig hatoltak tömegesen s már emiatt sem helyénvaló, hogy Ipek és Prizren vidéke *Ó-Szerbiá-nak* nevezessék.

A történelmileg többé vagy kevésbé megokolt nevek használatát egyébként nem kisebb Balkán-kutató, mint Cvijič szerb professzor maga elítélte, amikor egyszer ezeket írta: „In polemical works on Macedonian¹⁾ ethnography it is customary to introduce historical rights of Serbia or Bulgaria. But if one attributed such a considerable importance to historical rights, it would be to remake the map of Europe from top to bottom and one would be at a loss to know where to stop.“²⁾

A Merditából kivándoroltak megmaradnak mindig katolikusoknak, ha mindjárt Djakovában telepednek is meg. Más törzsekből valók sokszor áttérnek a mohamedán hitre. A fandibeliék vallásuknál és nagy számuknál fogva — állítólag 2000-en vannak — nevezetes elemet alkotnak a különben tiszta mohamedán vidéken. Miután idegen földön összetartanak s szükség esetén meg is

¹⁾ Ez természetesen Albániára is ráillik.

²⁾ Macedónia etnografiájára vonatkozó vitázó művekben szokás emlegetni Szerbiának és Bulgáriának történelmi jogait. De ha ily nagy jelentőséget tulajdonítunk a történelmi jogoknak, merőben újra kell csinálnunk egész Európa térképét és nem tudunk határt szabni. hogy meddig menjünk ebben.

védik magukat, noha szegények, bizonyos becsülésben részesülnek. Az a feljegyzés jellemezheti legjobban a viszonyokat, hogy Merditában egyszer egy mohamedánt, aki valami méltatlanságot követett el néhány fandiain, boszúból disznó-ólba csuktak éjszakára, a disznók közé.

Albánia hegyvidékét semmiképp sem mondhatnók bőtermőnek vagy termékenynek, másrészt viszont szegény földnek sem nevezhetjük. Van vágható erdeje s elegendő viziereje a jövő gyáripárhoz.

Első sorban is utalok Mali Šenjt és Škalgjana fenyveseire és cirbolyafenyő erdeire. Nagy kiterjedésű fenyvesek és bükkerdők borítják a Zepja és Kumula közé eső vidékeket is. Vágni való erdők továbbá azok a nagy tölgyesek, amelyeket a két Fandi-folyó egyesülésénél találunk, míg a Čam és Apripa közötti terjedelmes tölgyerdőket elnyomorítja az a szokás, hogy télen át juhokkal és kecskékkal étetik a fiatal ágakat. Ahol fenyvesek vannak, ez az erősen gyantás fa jól értékesíthető tűzifa gyantán; kevésbé alkalmas építésre vagy fűrészelt deszkákra. Merditában Tuči és Lumibardha közt, Ibalja vidékén meg a Krabi és a Kunora Dardhes körül vannak hatalmas fenyőerdők. Kivált a Kunora Dardhes kedvező fekvésű; a Drint itt aránylag csekély költséggel járhatóvá tehetnék tutajok számára s a fát könnyű szerrel és olcsón szállíthatnák le rajta Scutariba. Most is van már Poravi közelében egy kis, belföldi tőkével alapított fűrészgyár, amelynek készítményeit, a keskeny és rövid deszkákat, Prizrenbe küldik. Körülbelül 7200 koronáért megszerezte néhány jómódu mohamedán a trovnai mohamedán községtől a fa vágatási jogát négy esztendőre s ez idő szerint mintegy húsz ember — köztük néhány külföldi (görög) — foglalatoskodik az ottani fenyő döntögetésével

és fűrészelésével. A fűrészgyár az odavalók elbeszélése szerint naponta 300 deszkát bír előállítani, amelyek Prizenben darabonként 3—4 piaszterjével könnyen találnak vevőre. Igaz, hogy hatvan kilométernél nagyobb távolságra, lovakon kell szállítani a deszkákat. — Pompás magastörzsű bükkerdőség borítja a Cukali-t, és igen alkalmas volna arra, hogy a tűzifában nagyon szűkölködő Scutariban használtassék fel.

A bükk- és fenyőerdőkön kívül gazdasági jelentőségük van a Drin könyökénél, kivált Poravinál és Merturninál levő nagy kiterjedésű puszpáng-erdőknek. Gyakori ott a lábnyi vastag puszpáng-fa, manapság azonban még ezt a fát is csupán ott helyben használják fel igen korlátolt mértékben kanalak készítésére.

Észak-Albánia bor- és gyümölcs-termeléséről kevés mondanivalónk van. Legfeljebb Reči, Gjani, Mnela, Vigu és Kortpula vidékének és még sok egyéb helynek kitünő gesztenyéjét említhetnők fel. Nemesebb ásványi kincsek, legalább az ország nyugati részében, úgy látszik nincsenek. Az ólom, réz, arzén, vas és aszbeszt, amiknek az előfordulását megfigyeltem, keveset ígérnek.

Szóljunk még a vadról, mint az ország utolsó termékéről. Amily gazdagok, a halban dús Scutari-tó körül fekvő lapályok mocsári- és vizimadarokban (pelikán, kócsag és másféle gém, kacska, szalonka stb.), oly szegény az ország belseje egyéb vadokban.

Különösen ritka a nyúl (leper). Körülbelül ugyanazt mondhatjuk a medvéről (harus), farkasról (uik), zergéről (dhi t'egra) és az őzről (kaprul). A Valbona forrásainál, Thethi közelében fekvő Dragobiról mondták, hogy ott gyakori a medve. Mindamellett, bár kisebb számban, előfordul Merditában is.

Zerge mostanság nem igen van másutt tömegesen, csak a Maja Raba hegyen Boga mellett, a Kakinján, a Cukalin és Munelán. Más helyeken még nem rég ideje vadászták, most azonban úgy beszélnek, hogy husz-harminc évvel ezelőtt „kivándorolt“. Hogy ez a „kivándorlás“ szoros összefüggésben van a Martini-fegyverek behozatalával, ez mindenki előtt világos, kivéve maguk a bennszülöttek előtt. Ugyanez áll Čučeci és Merturi vidékén az ottan most már ritkán előforduló vad-disznóra. Hogy bebizonyítsák nekem a vaddisznó régebbi létezését, a Guri Merturiton látható kis dolinákat¹⁾ úgy mutatták be, hogy azok az állat túrásainak a nyomai s hogy azokban tanyázik a vad. Mondhatom nehéz volt kimutatnom az embereknek, hogy a vaddisznó nem váj magának dolinákat — most sem hiszik még. A Krabin és Merditában van állítólag fajdkakas.

Vadászatokra mindig többen gyülekeznek össze és akár zergéről, akár más vadról van szó, kopóval vadásznak. Farkast nappal egész idő alatt csak egyszer láttam a Bješka Kušnenit-en; mondják, hogy nem ritka állat. Az az adat, amit Schmarda közöl, hogy Albániában vadkecske-féle állat is él, eddigelé nem nyert megerősítést. A hiúz (lul cserpula) ellenben, ha nem is gyakori, több helyen (pl. Lurjában) is előfordul.

Egész sereg állatmese kering, de mégsem könnyű ezekről valamit megtudni. Egyáltalán Albániában a mesék

¹⁾ *Dolina* (szláv szó) lefolyástalan tölcészerű mélyedés, amelyet a víz földalatti munkája hoz létre. Belsejében rendszeren barlangok ágaznak szét. Néha egészen nyílt a dolina — siker, jelentéktelen mélyedés, vagy rettenetes, meredek falu szakadék — máskor azonban nyílása eltömődött s a beleomlott kövek közt, keskeny repedésekben, szivárog csak alá a víz. (Szerk.)

és a regék részben feledésbe merültek, részben pedig mint „pogány„ és „esztelen“ beszédeket, lehetőleg kiirtotta őket a katolikus papság. Az ora-knak nevezett hegyi szellemekről, amelyek Cukaj erdeiben tanyáznak s éjnek idején nyugtalanító zajt csapnak, semmi mást nem sikerült megtudnom, csak annyit, hogy *vannak?* ilyenek és csak véletlenül jöttem rá Merturiban, hogy hisznek az emberek a nőstény farkaskoldus¹⁾ (sztrigha) regéjében is.

Ugyanott egy barlangot is mutattak nekem (Špela Orve), amelynek a törökkel folytatott háboruban nagy szerepe volt. Azt tartják róla, hogy oda menekült az akkori albánság s a támadó törököket szellemek kergették el; máskor pedig, mikor elfogyott a tölteny, a barlangban elrejtett asszonyok óriási darab sajtokkal dobálták meg az ellenséget, s így nagy pusztítást vittek véghez közöttük. A Špela Orveben (az ora-k barlangjában) magában különben írásos kövek is vannak a hiedelem szerint.

Egy bizonyos L. rossz turista-szokás szerint nevét mindenütt oda firkálja a merre jár s ennek folytán a Lek Dukadžin barlangjában is, Raja közelében, van már egy egészen modern és igen fertelmes felírás. Csak venné hát fontolóra L. a mondást: „nomina stultorum..“, avagy legalább olyankor gondolná meg ezt, amikor

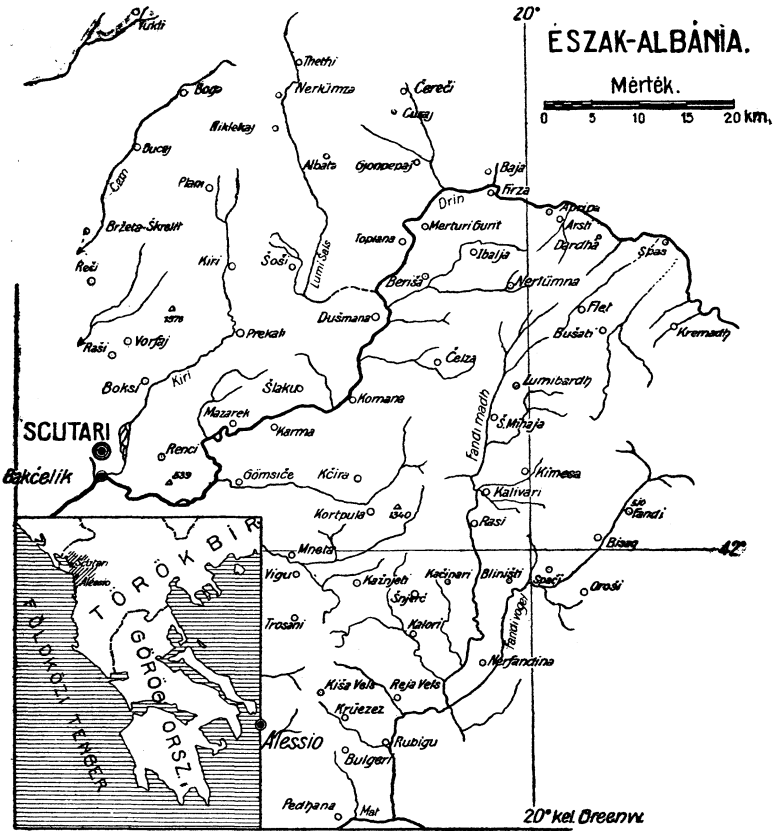
¹⁾ *Farkaskoldus* (Dunántul küldött farkas) a magyar néphiedelem szerint az az ember, aki holta után farkassá változik és sok embert, állatot elpusztít. Más népeknél is találkozunk hasonló hiedelemmel. A szláv *zvokolak*, a német *Werwolf*, az oláh *prikulics* tulajdonságaira nézve megegyezik a magyar farkaskoldussal, csak hogy amazok élő emberek, akik tetszésük szerint bármikor ölhetnek farkas, vagy ember-alakot.

(Szerk.)

Észak-Albániában utazik. Sokkal szebb ez az ország, hogy sem a turistaság kinövésével szabad volna elrútítani. De meg egy barlangnak a bejárása Észak-Albániában nem olyan hősi cselekedet, hogy okvetlen szükség volna ennek a megörökítésére.

Akaratlanul is visszajutottam ime kiinduló pontomhoz, Észak-Albániának és az albánoknak a védelméhez — s ez arra indít, hogy leírásomat befejezzem.

Ha soraimmal sikerült elérnem, hogy egyben-másban új világot vessek erre a *legsötétebb*, legalább is ezer esztendővel elmaradt pontjára Európának — utam nem volt teljesen hiábavaló.

1 : 800,000

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
Első fejezet	5
Albánia rossz hire. — Nyelv. — Történelem. — Szokás- jog. — Eskütársak. — Vérdíj. — Vérbosszú. — Vendég- szeretet. — Fegyverszünet.	
Második fejezet	15
Fegyverek. — Fegyvercsempészet. — Sebkezelés. — Halan- dóság. — Az albán ház. — A kula. — A prizreni erős- ség. — Kőhidak. — Romok.	
Harmadik fejezet	26
Életmód. — Az albán ételek. — Étkezési szokások. — Ruházat. — Hajviselet. — Vallási viszonyok. — Az albán nevek.	
Negyedik fejezet	38
Az albán nő. — Amazonok. — Testalkat. — Jellem. — Szokások. — Hagyomány. — Házasság. — A pobratim. A kompar. — Törzsrendszer.	
Ötödik fejezet	51
Bête noir. — Az albán lelkiismeret. — Gazdasági viszo- nyok. — Kivándorlás. — Erdők. — Vadászat. — Állat- mesék. — A legsötétebb Európa.	

Térkép a 63. lapon.